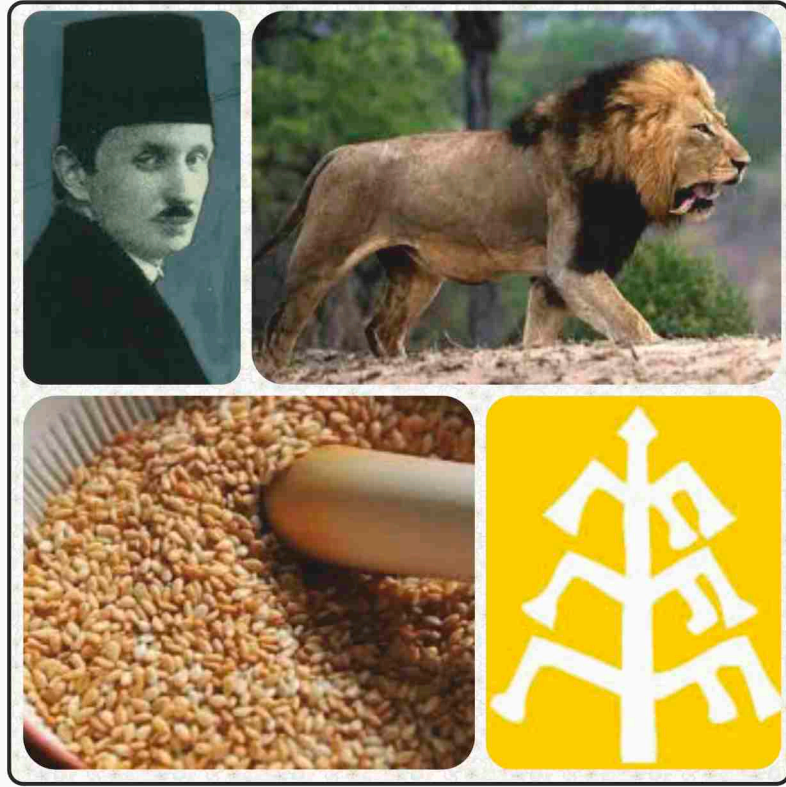

ISSN 1300-4689

Erciyes

Aylık Fikir ve Sanat Dergisi

YIL:42

SAYI:495

MART 2019

Erciyes

Aylık Fikir ve Sanat Dergisi

(Ulusal Hakemli Dergi)

ISSN: 1300-4689

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Âlim GERÇEL

Genel Yayın Müdürü

Ömer BÜYÜKBAŞ

Düzenleyiciler

Prof. Dr. Önder ÇAĞIRAN, Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Prof.Dr. Bayram DURBİLMEZ, Tunahan KAYA

HAKEM HEYETİ

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Ü)

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet CİHAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Önder ÇAĞIRAN (Erciyes Üniversitesi)

Mehmet ÇAYIRDAĞ (Erciyes Üniversitesinden Emekli)

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Üniversitesi)

Yaşar ELDEN (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal GÖDE (S. Demirel Ü'nden Emekli)

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü)

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Ü'nden Emekli)

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Türk Dil Kurumu Başkanı)

Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS (Erciyes Ü'nden Emekli)

Dr. Ahmet KAYASANDIK (Abdullah Gül Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa KESKİN (Erciyes Üniversitesi Emekli)

Prof. Dr. Atabey KILIÇ (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa SEVER (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi Emekli)

Prof. Dr. Osman YILDIZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Yazışma Adresi

Erciyes Dergisi, P.K. 218, 38002 KAYSERİ

Telefon – Belgeç: 0 352 231 73 03

İdare Yeri

Sahabiye Mahallesi Muhtarlığı

Kalenderhane Sokağı, Nu.: 8

38010 Kocasinan/KAYSERİ

Ağ sayfası: www.erciyesdergisi.com

E-posta: bilgi@erciyesdergisi.com

makale@erciyesdergisi.com

erciyesdergisi@mynet.com

Not: Dergimiz Dergimiz TÜBİTAK, Ulakbim, DergiPark, TO-KAT,

Ulusal Toplu Katalog, İdealonline, ve İssuu

tarafından taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER

SAYFA

<i>Mehmet Ateşoğlu'dan Nevzat Türkten'e İki Mektup ve Gönüldeşliğın "Âdâb-ı muşeret"i</i>	
Alim GERÇEL, Mehmet BİLGEHAN	1
<i>Mevlana (Şiir)</i>	
Yüksel Satoğlu GEMALMAZ	8
<i>Sevdâ İle Vedâ (Şiir)</i>	
Prof.Dr. Önder ÇAĞIRAN	8
<i>Doğu Türkistan'ın Sesi (Şiir)</i>	
Hülya ÇAPAR	8
<i>Müderressâde Âlim Efendi'den Hiç Yayımınmamış Şiirleri</i>	
Ahmet Emin GÜVEN	9
<i>Vatanım (Şiir)</i>	
Vedat FİDANBOY	16
<i>Soysuz Vahşi Olarak Gâvur Hacı</i>	
Sait ÖZER	11
<i>Anlat Be Hocam (Şiir)</i>	
Cafer GELDİ	13
<i>Ömer Seyfettin: Bir Ermeninin Gözünden Türklüğü Yok Etme Çabaları</i>	
Naci YENGİN	14
<i>Seyrü'l Hayat-ı Ayvaz (Şiir)</i>	
Ceyhun DEMİRKOLLU	16
<i>Şiir ve Şair</i>	
Hadi ÖNAL	16
<i>At Sürme Vakti Denize (Şiir)</i>	
Mahir SÜRMELEBEY	17
<i>Halk Mutfağından, Halk Sağlığına Anadolu Türklüğünde Susam</i>	
Dr. Mehmet ALPTEKİN	18
<i>Atasözü ve Deyim Araştırmalarına Katkıları: Bir Atasözü Üç Deyim Üzerine</i>	
Nail TAN	25
<i>Karahanlılar'da Aslan Sembolizmi ve Aslan Adı</i>	
Prof. Dr. Remzi KILIÇ	28

Fiyat Tarifesi (KDV dâhil)

Sayısı: 10 TL

Yıllık abone bedeli: 90 TL

Resmî abone bedeli (Taahhütlü): 200 TL

Yurt dışı abone bedeli: 40 Euro – 50 Dolar

Reklam bedeli: Reklam sahibinin lütfuna tâbidir.

Havaleleriniz için posta çeki hesabı: Âlim Gerçel, 116866

Vakıfbank Kocasinan Şb. IBAN: TR590001500158007286226630

Baskı

Geçit Matbaacılık ve Yayıncılık San. Tic.

Oymaağaç Mah. 5067. Sok. Nu.: 4-C Mobilyakent Kocasinan/KAYSERİ

Telefon: 0352 320 48 61, Belgeç: 320 48 54

www.gecityayinevi.com E-posta: gecitmatbaacilik@hotmail.com

YIL: 42 ★ SAYI: 495 ★ MART, 2019

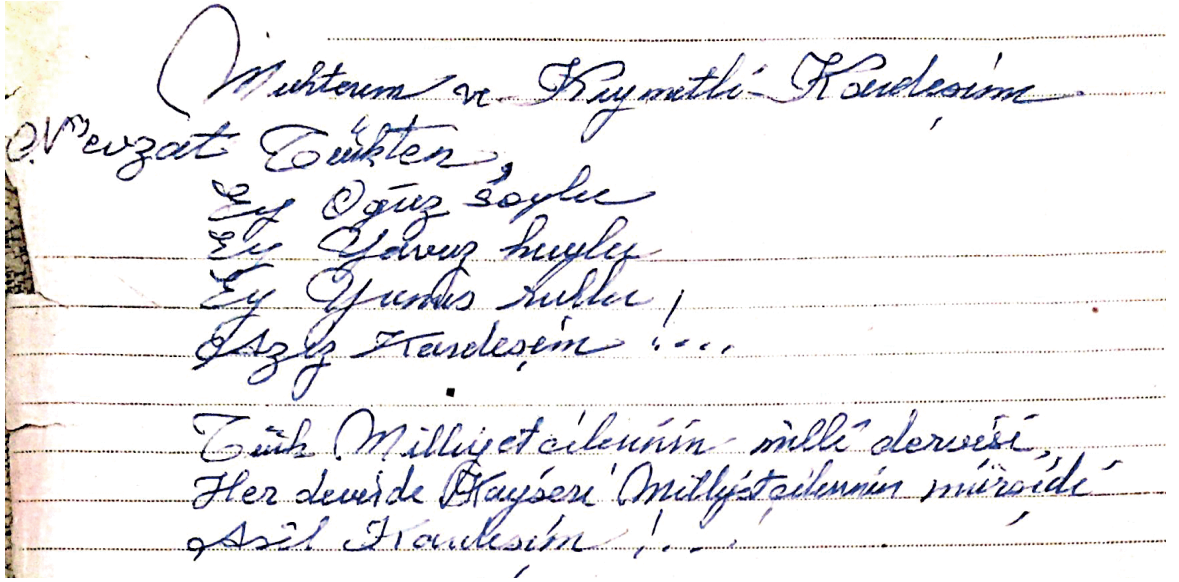
MEHMET ATEŞOĞLU'DAN NEVZAT TÜRKTEN'E İKİ MEKTUP VE GÖNÜLDEŞLİĞİN "ÂDÂB-I MUÂŞERET"İ

Alim GERÇEL
Mehmet BİLGEHAN

Özet

Mehmet Ateşoğlu'ndan Nevzat Türkten'e yazılan iki mektup dostluk, arkadaşlık, ülküdaşlık, gönüldeşlik kavramlarına "âdâb-ı muâşeret" açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ateşoğlu'nun üslubunun ortak bir söz, söylem ve âdâbı olduğuna inanıyoruz. Bu üslubun devrin ülkücü anlayışına hakim olduğu kanaatindeyiz. Ülkücü entelektüellerin kullandığı bu üslup Kayseri örneğinde incelenmiştir. İnsanları açısından Kayseri mütedeyyin insan tipine örnek insanlarla dolu bir şehirdir. Kelimler mana itibarıyla anlam katmanlarına sahiptir. Kelimeleri kullandığımızda sembolik değerleriyle hem bilinç düzeyine hem de bilinçaltına; yani, hem idraklere hem de vicdanlara hitap ederiz. Bir şahsın kullandığı üslup kişilerin ahlaki seviyelerini, eğitim düzeylerini de gösterir. Bu kavramlar bu yönleriyle kültürümüzün de bir parçasıdır. Kültürümüzü yeniden gözden geçirmeli ve eleştirmeliyiz. Kültürlerini gözlemleyen, elden geçiren, eleştiren, eleyen bir milletin aidiyeti güçlenir. Bunun için milletin varlığını teşkil eden büyüklerinin yazışma, konuşma gibi yaşam içerisindeki her hususun âdâbını yeniden değerlendirmek zorundayız. Kültürel bağlamda kavramların anlam katmanları önemlidir. Anlam Katmanları derken kişinin maneviyatından anlam-değer dünyasından, anlamlılığında da bahsedilir; bir kültürün de şahs-i manevîsi vardır. Anlam-değer dünyasını oluşturan kavramlarına toplumun vicdanına yerleşen değerlerle çatışmaması gerekir. Kelimeler ve kavramlar sadece idraki değil, anlam-değer dünyasıyla ilgili olduğundan aynı zamanda vicdanidir. Kültürel kavramları açısından anlamlandırma yetisini kaybeden milletler kendilerini de imha ederler. Bir kültürün kendisini imha etmesi o kültüre organik bütünlüğünü veren anlam-değer dünyasının, yani maneviyatının ortadan kalkmasıyla başlar; vicdansızlaşan kültürün bireyleri de birbirlerini yemeye, soymaya, öldürmeye, yok etmeye kalkışır. Kültürel kavramları anlamlandırma açısından bir özel mektup üzerinden söz konusu kavramlar açısından yeniden değerlendirilmek ve anlamlandırılmak zorundadır.

Anahtar Kelimeler: âdâb-ı muâşeret, Dostluk, arkadaşlık, ülküdaşlık, gönüldeşlik, anlam katmanları, şahs-i manevi, mektup, özel mektup

Giriş

Bu yazımızın konusu; dostluk, arkadaşlık, ülküdaşlık ve gönüldeşlik kavramlarının "âdâb-ı muâşeret"ine güzel bir örnek teşkil ettiğine inandığımız, Mehmet Ateşoğlu'nun Nevzat Türkten'e hitaben yazdığı mektuplarda kullanılan hitap ve "üslüptür. Ateşoğlu'nun bir birey olarak kullandığı bu üslubun ortak bir söz, söylem ve âdâbı

olduğunu ve devrin Kayseri entelektüellerini kapsadığını düşünüyoruz. Ayrıca bu üslubun, Ateşoğlu ve Türkten'in bağlı olduğu ortak bir kuşağa nüfuz ettiğini, düşünmekteyiz.

Dost, birinin iyiliğini isteyen, onu gönülden seven; iyi görüşülen, sevilen, güvenilen kimse, arkadaş. Yunus "Ben gelmedim davi için/ Benim işim sevgi için/ Dostun evi gönüllerdir/ Gönüller yapmaya geldim"

diyerek “dostun evinin gönüller” olduğunu vurguluyor. O halde dostluk Yunus misali bir gönül doktorluğudur. Dostluk, arkadaşlık, ülküdaşlık ve gönüldeşlik bağlamında, Yunusça bir ifade ile “*Gelin tanış olalım/ İşi kolay kılalım/ Sevelim sevillelim/ Dünya kimseye kalmaz*” Bu fâni âlemde diri kalmanın en erdemli yolu dost gönüllerde yaşamasını bilmek, oralarda yer edebilmektir!

Kayseri Türkiye'nin mütebedeyin insan tipi açısından örneklemeleriyle dolu bir şehirdir. Mütebedeyin davranış Kayseri'nin ruhuna işlemiştir. Kayseri mütebedeyin yapısıyla; her zaman, şefkat ve merhamet duygularının sürgün verdiği bir fidanlık gibidir. Kayseri, sevgisizliğe ve ayrılmaya asla tahammül etmez. Dostluk, arkadaşlık, ülküdaşlık ve gönüldeşlik duyguları birliğe, beraberliğe sürgün veren filizlerin yeşermesie neden olur. Kayseri, Anadolu'yu aydınlatan ilim, ahlak, moral ve yüksek bir iman sahibi Aksakalların, alp-erenlerin, gazi-erenlerin dostluk, arkadaşlık, ülküdaşlık ve gönüldeşlik kavramlarını ilmek ilmek dokuduğu bir şehirdir. Kayseri, vicdanın ışığını din, aklın ışığını fen, âdâbın ışığını peygamberi sünnete aramış ve bunun üçünü her zaman bu ilimleri birleştirerek de gerçek hakikate yaklaşmayı kendine şiar edinmiş bir beldedir.

Birbirini dost, arkadaşı, ülküdaş ve gönüldeş sayan insanlar arasındaki ilişkinin boyutlarını belirleyen bir takım kurallar dizisi mi vardı? Bu ilişkide kişiler arasında birbirilerine kullandıkları hitaplarda muhataplarına yönelik sıfatları seçerken karşısındaki insana güzel ve kendisini yüce, değerli ve iyi hissettirecek ifadelerle hitap etmenin bir adabı mı vardı? Biz var olduğunu varsayıyor ve var olduğuna inanıyoruz. Aynı zamanda bu hitabın sadece dostlar arasında değil, yaygın olarak gayri resmi ilişkilerde de var olduğuna inanıyoruz. Kendini değerli, yüce hisseden bir birey, bir diğerindeki değerli, yüce olanı görüp algılayabilir. Karşısındakinin değerli, yüce olduğunu ona en güzel duygularla bu duyguları ifade edebilecek sıfatlarla seslenmek için insanın kendisini de yüce ve değerli hissetmeyi gerektirir. Böyle bir toplum sağlam temeller üzerinde yükseliyor demektir.

Hitaplarında karşısındaki insanı yüceltecek, bir anlamda kendini iyi hissettirecek sıfatların seçilmesi, bizce kendini yaratılmışlar içerisinde en güzel şekilde yaratılmış, kendi varlığının bu nedenle yüceliğinin idrakine varmış bir benliğin hitabı olduğuna inanıyoruz. Kendi varlığını benzerinin aynasında algılayan ir benliğin karşısındakini de yüce, değerli, övülmeye layık ve güzel bir

varlık olarak algıladığı kanaatindeyiz. Kendi varlığını değerli, yüce ve güzel gören insanlar arasındaki ilişkinin boyutunda da bir insanî yücelik ve güzellik hissetmek mümkündür.

“Muhterem”, “kıymetli”, “aziz” sıfatlarına eklenen kardeşim tamlananının tamlayanı “benim” zamiridir. Bu zamir söylemde, dilde tasarruf yasası gereğince düşer. “Muhterem” kelimesinin kökeni Arapça “ihtirâm” kelimesi anlamca saymak, hürmet etmek anlamına geldiğinde “muhterem” kelimesi de saygı gösterilen, saygıya layık olan anlamında kullanılmaktadır. “Kıymetli” kelimenin kökeni (Kıymet) bir şey ya da kimsenin taşıdığı üstün nitelik anlamında kullanılıyor. Buradan “Kıymetli” kelimesi de yüksek niteliklere sahip kişi anlamındadır. Diğer kelime “aziz” kelimesinin Arapçada kökeni (izzet) üstün ve yüce olmak anlamındadır. Bu anlamda “aziz” kelimesi de yüce, kıymetli, değerli, mu-kaddes, muazzez; saygı duyulan, hürmet edilen, sevgili, dost anlamlarında kullanılan bir kelimedir.

Bu kelimelerle kendisine hitap edilen Nevzat Türkten Kayseri'de; Türk-İslâm kültürünü yaratılış bilgisi, görgüsü ile benliğinde toplayabilen ve bunları yaşayışına ve davranışına yansıtabilen, eşine az rastlanan insan vardır. Olgun, ilkeli, nazik, hoşgörülü, cesaretli, kültürlü, varlıklı, eli, sofrası, gönlü açık, özü-sözü bir, güvenilir, asırlık örnek abide bir şahsiyet olarak tanınmaktadır. Nevzat Türkten'in eşine az rastlanır, gözlenebilir vasıfları arasında dikkati çekenler: Öncelikle dikkatli, hassas ve titizliği ile dikkat çeker. Avukat olarak adil hukukçu kişiliği ön plana çıkar. Ülkü ve dava adamı olarak samimi milliyetçi ve maneviyatçı yönü fedakârlığı, siyasi olgunluğu, aynı çizgide duruşu, kültürlü ve sabırlı oluşu, eğitimciliği, onurlu ve ağır başlılığı, oturup kalkışı, sohbet edişi, her şeyi iktisatlı kullanışı, millî ve mahallî konulara hâkimiyeti ve bu konulardaki yazıları, tebliğleri bir yıldız gibi parlar. Nevzat Türkten Kayseri'de bu yönleriyle takdir gören, belli bir kuşak tarafından da örnek alınan, ilkeli ve samimi duruşuyla Kayserili için ağabey olarak görülen ender bir şahsiyettir. Bu yönüyle hitapta kullanılan bu kelimelerin tam isabet kaydettiğini söyleyebiliriz. Yazımızın temel amacı Nevzat Türkten'in şahsiyeti hakkında söz söylemek değil, asıl olarak bir devrin örnek şahsiyeti olarak yetişmiş “ben”i, egosu ve bu “ben” yetiştiği ortam Kayseri'nin etkisidir. (Göde, 2018/491: 9)

Kelimeler mana itibariyle hem idraklerimize hem de vicdanlarımıza hitap eden anlam katmanlarına sahiptir.

Biz bu kelimeleri kullandığımızda bizim için değerli, yüce saygı duyulan, bir dosttan bahsettiğimiz hem idraklerde hem de vicdanlarda yer eden sembolik değerleriyle hem bilinç düzeyine hem de bilinçaltına hitap eder; yani, hem idraklere hem de vicdanlara hitap ederiz.

Kelimelerin anlam bakımından katmanları vardır. Günlük konuşmalarda kullanılan kavramların, hangi katmanından bahsettiğimizi ve hangi dönemdeki anlamını öne çıkardığımızı göz önünde bulundurmaz; kavramların donmuş, mutlak bir anlamı varmış gibi davranırsak, idrakimiz ikna olamaz. Yazışma, konuşma ve tartışmalarda kullanılan kavramların yapısal özelliklerine dikkat edilmediğinden her an bir kavram kargaşası, hatta bir kavram bunalımı yaşayabiliriz. Kelimelerin kavram bakımından oluşturduğu bir kişiliği, şahs-i manevi'si vardır. Bu nedenle çevremizden anamızın ak sütü gibi emdiğimiz kelimelerin kavramsal kişilikleri belli sembollerle belleğimizde yer alırlar. Örneğin "bayrak" kelimesi bir bez parçasıdır, ancak bunun millet vicdanında aldığı bir sembolik değer vardır, atalarımızın kanlarıyla renklendirdiği bu sembol bağımsızlığımızla ilgili bir değer meydana getirir. Böylece "bayrak" kavramının bu sembole yönelik şahs-i manevi'si anlam-değer dünyamızda tüm katmanlarıyla tecessüm eder. Bu kelimeyi hem idrakimizde hem de vicdanımızda yer ettiği değerlerle algılarız. Bu dilimizdeki bütün kavramlara teşmil edilebilir.

Bir milletin kendi hem cinslerine söylemde duyularını dile getirirken kullandığı üslub kişilerin ahlakî seviyelerini, eğitim düzeylerini gösterir. Bir milletin ahlak yapısı ve eğitimi milli değerlerden uzaklaştıkça kelimelerin şahs-i manevisindeki idrak ve vicdani semboller de değişikliğe uğrayabilir.

Bir milletin kültürünün içinin boşaltılması bu anlam katmanlarının ortadan kaldırılması bu sembollerin yerine alt belleğimizi meşgul eden zararlı virüslerin yerleşmesi anlamına gelir. Bir milletin, bir kültürün içinin boşaltılması için o millet nezdinde şahs-i manevi'si olan kavramlarla oynanması gerekir. Bir kültürün anlam-değer dünyasını, başta inanç (din), dil, tarih gibi kültürel öğelerle beraber düşünce sistemi belirler. Kavram katmanları derken kişinin maneviyat'ından anlam-değer dünyasından, anlamlılığından da bahsedilir; bir kültürün de şahs-i manevi'si vardır. Anlam-değer dünyasını oluşturan kavramlarına toplumun vicdanına yerleşen değerlerle çatışmaması gerekir. Kelimeler ve kavramlar

sadece idraki değil, anlam-değer dünyasıyla ilgili olduğundan aynı zamanda vicdanidir de...

Anlamlandırma yetisini kaybeden milletler idraklerini kayb ettikleri gibi, vicdanlarını da kaybederler. Milli ve dini değerlerin idrakinde vicdani bir değer taşımadıklarından ilgili kelime ve kavramların şahs-i manevisinin hissettirdiği idrak ve vicdanın içi boşaltılmış olur.

Anlamlandırma yetisini kaybeden milletler kendilerini de imha ederler. Bir kültürün kendisini imha etmesi o kültüre organik bütünlüğünü veren anlam-değer dünyasının, yani maneviyatının ortadan kalkmasıyla başlar; vicdansızlaşan kültürün bireyleri de birbirlerini yemeye, soymaya, öldürmeye, yok etmeye kalkışırlar.

Bir millet, kültür kendi anlam-değer dünyasını, anlamlandırma yeteneğini kaybetmeye başlarsa, kendi vicdanı önünde küçük düşer; aşağılık kompleksine kapılır. Bu kompleksin en önemli göstergesi, öz güvenini kaybetmek; sahip olduğu dinî, ilmi, siyasî, ahlakî, estetik, tarihî, her ne varsa bütün değerlerden önce şüpheye düşmek, sonra uzaklaşmak, en nihayetinde terk etmek olacaktır. Bu terk edişe eşlik eden, en tehlikeli aşama, kendi değerlerini, maneviyatını, vicdanını, anlam ve değer dünyasını aşağılamaktır. Aşağılamak, terk edişi kolaylaştıran bir tatmindir, bir geçiştir. Bazı millet ve kültürlerin kökü o kadar sağlamdır ki kendini aşağılamak yerine kendini eleştirmeyi seçer. Kökü mazinin derinliklerinde olan Türk milleti ve kültürü içine zerk edilen bu virüse karşı bağımsızlığını sağlayabilecek bir eleştiri mekanizmasını, varlığının devam için önceleyecektir. Bilinç düzeyinde derin katmanlar olan millet ve kültür böyle bir kabiliyete sahiptir. İşte burada bir ayırım yapmak zorundayız. Kişinin mensup olduğu kültürü eleştirmesi ile aşağılaması arasındaki ayırım farkında olmalıyız. Eleştiri mensubiyeti ve aidiyeti güçlendirir, zayıflatmaz; çünkü eleştiriden amaç eleştirilen şeyin daha güçlü hale getirilmesidir, zayıflatılması değil; varoluşunu daha pekiştirmektir, yok etmek değil.

Kültürü her şeyiyle gözlemleyen, elden geçiren, eleştiren, eleyen bir milletin aidiyeti güçlenir. Bunun için milletin varlığını teşkil eden büyüklerinin yazışma, konuşma gibi yaşam içerisindeki her hususun âdâbını yeniden değerlendirmek zorunda kalınabilir.

Bir milletin, bir kültürün geleceği adına bir ufuk ortaya koyuyorsa mektuplardan hitaplara, hitaplardan tartışmalara kadar atalarının her türlü ortaya koyduğu veri bu amaçla değerlendirilmelidir. Bunları kırıp dökerek, yok ederek ancak yok oluşa kapı aralanır.

Bu nedenle gözlemlene, elden geçirme bir şeyin tekrar idrak edilmesi, bilinçte, idrakte ve vicdanda yer etmiş olan kavramların şahs-i manevisinin yeniden millet ve toplum vicdanında yer almasına neden olur.

Bir milletin değerlerinin alaya alınması, kırıp dökme, aşağılanması, hakaret uğraması farklı bir şey, eleştirilmesi farklı bir şeydir. Bir milletin, bir kültürün kendini yeniden gözlemlemesi, idrak etmesi, vicdanî olgunluğunu yeniden tesis etmesi demektir. Bir milletin kültürünü eleştirmesi bir öz güven işidir; o kültürü daha ötelere taşıma, derinleştirme, zenginleştirme, sıkılaştırma, pekiştirme amaçlıdır. Bir insan değerli bulduğu şeyi aşağılamaz ve ona hakaret etmez; aksine onu ulular. Bir milletin bir kültür değerini aşağılaması demek öncelikle kendini aşağılaması demektir. Bu o milletin ve kültürün şahs-i manevîsi bulunan kavramların kaybedildiği anlamına gelir ki ancak o zaman o milletin mensupları kendi kültürünü aşağılar.

Vicdanları terbiye etmeden yalnızca idrakleri eğiten milletler, kültürler kendi mensupları tarafından aşağılanmaya hazır olmalıydılar. Vicdani olarak hak ve hakikatin idraki doğruluk (el-sık fi'l-hakk), fiilde iyilik (el-hayr fi'l-amel), davranışta istikamet (el-istikamet fi'l ahval) üzere olmayı gerektirir. Söyledikleri ile fiilleri, mensubiyetlerine içkin bir istikamet taşıyorsa kişilerin ne eleştirileri, ne hakaretleri, ne yüceltmeleri, ne de aşağılamalarının bir değeri, kıymet-i harbiyesi vardır. (Fazlıoğlu, 2015: 6)

Medeniyetler canlılar gibi doğar, gelişir, ölür diyorlar. Ancak eklenmesi unutulmuş bir şey var, o da nice yitmiş görünürse görünsün uygarlıkların doğurduğu değerlerin, kılık değiştirdikleri, Anka kuşu gibi kendi küllerinden yeniden canlandıkları... Bu bakımdan kendi kültürümüz açısından bir değerlendirme yaparsak İslamlık öncesi Türk kültürü İslamlık sonrası Türk kültürü ile beraber İslâm'dan aldığı ilhamla küllerinden yeniden doğmuş Türk-İslam kılıfına girmiştir. Bugün medenileş, çağdaşlaşma dediğimiz modernleşmeye de bu nokta-i nazardan bakmalıyız; zira, baktığımız yer paradigmamızı belirler ve gerçeği değil, değiştirilmiş gerçeği inatla görmeye devam ederiz. (Jung, 2006:9)

Varlığını tamamlamış bireylerden müteşekkil, insan olma bilincine sahip, toplumuyla bütünleşmiş, tarihi ve kültür bakımından değişmez değerlere sahip, ruhen, bedenen sağlıklı ve akli melekelerini kullanabilen, birbirine gönülden bağlı bir millet olabilmek son derece önemlidir. Bu milletin gelenek, görenek, kültür ve töresiyle birlikte modernleşmesini sağlaması ve bir üst kimlik oluş-

turması, Türk kimliğinde gönüldeş bir biçimde bir araya gelmesi, idrakini, vicdanını, aklını özgürce kullanabilmesi, aynı özgürlükle gizil güçlerini gerçekleştirecek ve ilim Çin'de de olsa arayıp bulacak insanlardan, meydana gelen bir devlet inşa etmesi de son derece önemlidir.

“Edep”, Arapça bir kelime olup, “iyi terbiye, nazıklık, zarıflık, hicap ve hayâ” gibi anlamlara gelir. Geleneksel örfümüzde ahlâkî tüm güzellikler edep kelimesiyle özetlenmiştir.

Ahlâk denilince edep, edep denilince ahlâk akla gelir. Âdâb ise edebînin çoğuludur, insanı kötülükten alıkoyan, güzel huylar kazanmasına sebep olan bütün ahlâkî meziyet ve hasletler “âdâb” kelimesiyle özetlenmiştir.

Muaşeret (معاشرت) “birlikte yaşayıp iyi geçinme, karşılıklı iyi ve güzel ilişkiler kurma” anlamına gelir. Adâb-ı muaşeret denince topluluk içinde insanların birbirleriyle geçinme usulü akla gelir.

Halk arasında “görgü kuralları” diye zikrettiğimiz “âdâb-ı muaşeret”, insanların birbirleriyle iyi bir münasebet kurabilmesi ve bunları sürdürebilmesi için gereklidir. İnsanoglu birbiriyle ve çevresiyle olan münasebetlerinde nazık ve âdâba riayetkâr olursa, toplum hayatı güzelleşir, bir ahenk ve nizam içinde devam eder. Oraya huzur, sükûn ve refah gelir. Aksi halde ilişkiler bozuk, insanların arasında kaba ve özensiz davranışlar hâkim olur. Kişinin bu zerâfet ve nezaket libasına bürünebilmesi bir terbiye işidir.

Zerâfet (ظرافت) “İncelik, zarıflık, nezâket; hal ve tavırdaki güzel görünüş, hareketlerdeki âhenktar güzellik, incelik” anlamına gelir. Nezaket (نزاکت) kelimesi de “terbiye, edep, kibarlık, zarâfet. İncelik, nâzıklık, dikkatli davranmayı gerektirecek halde olma” anlamını ifade eden iki Arapça kelimedir.

Mehmet Ateşoğlu'nun Nevzat Türkten'e Bir Mektubunda Hitabı:

Ateşoğlu, bir mektubunun hitap kısmında Nevzat Türkten'e hitaben:

*“Ey Oğuz soylu,
Ey Yavuz huylu,
Ey Yunus ruhlu,
Aziz Kardeşim!...”*

*Türk milliyetçilerinin milli dervişi,
Her devirde Kayseri Milliyetçilerinin müşidi,
Asil Kardeşim!...”*

şeklinde, hitap etmektedir.

Elbette bir tür olarak mektup, hitap edilen kişi veya makamın özelliğine uygun olarak bir hitap sözüyle başlar. Bu hitap, mektup yazılan kişinin karşısındakiyle yakınlık derecesine bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu bir özel mektup. Özel mektuplar, nezaketen, dostluk, akrabalık ve arkadaşlık gereği insanların birbirlerine yazdıkları mektuplardır. Ateşoğlu ve Türkten iki dost arkadaş, ancak bunun ötesinde bir aşkla bağlı oldukları

BİR DESTANİ HAYAT

Muhterem Nevzat Türkten'e, Erciyes'in 300. Sayısı ve 25. Yılı dolayısıyla, sonsuz hürmetlerimle arz ediyorum ki:

O yüce Erciyes'i ülkü edindin,
Büyük dava yolunda hiç eğilmedin.

Kayseri'de ülkünün önderi oldun,
Türk milliyetçiliğinin rehberi oldun!

Türk kültürü, ülküsü, imanı için,
Mücadele ettin, ömür çürüttün.

Nice alp-erenlerin hocası oldun,
Nice hocaların hocası oldun.

Hayatta kendini hiç düşünmedin,
Ülkü yollarında "Eyvah" demedin.

Daima "Millet" dedin, "Allah" dedin,
Hak yolundan başka bir şey bilmedin.

Türk Cumhuriyetlerinde okuduğun o ezân,
Hâlâ kulaklarında, çinle her zaman.

Türklüğe, İslama candan eşiktin,
Koca Kayseri'ye gühes, işiktin.

Zevk satac sormadın, huzur bulmadın,
Fakat, ülkü yolunda, hiç yorulmadın.

Zulümden, belâdan asla yılmadın,
Hayatta hiçbir arz, pişman olmadın.

Matta yasadın, cosup gülmedin,
Fakat, umutsuzluk nedir, bilmedin.

Dünyanın bir nese, vefâ bulmadın,
Mehalluğu ancak, ülküde buldun.

Türk Milliyetçiliği nereden gelir?
Elbette, İslam'dan, Türkten yükselir.

Efsane ordainsin, ey Türkten Nevzat,
Seni, «Müthiş Türk» yaptın, bu müthiş hayat.

Ateşoğlu der ki: Ey Nevzat Türkten,
Ülkünüz şahlandı, İslamdan, Türkten.

Süye sığar mı, o büyük lügün?
Her şeyfe kadirdir, yüce Türkçüğü.

Melmet Ateşoğlu

ülkülleri gereği de iki ülküdaştır. Kavramlar ülküdaşlıklarının gereği olarak düşüncelerini yansıtıyor. Bildiğinizi gibi üslup aynıyle insanın kendisidir. İnsanın düşüncesi, zihniyeti, bilinç ve bilinçaltı düzeylerde varlığını oluşturan bütün unsurlar insan kişiliği üzerinde büyük bir etkisi yaratır. Biz bu bağlamda siyasi bir yapının ötesinde bir insan olarak Ateşoğlu'nun hitap tarzına bir birey olarak ve sosyal bir varlık olarak Ateşoğlu ve Türkten'e devrinin sahip olduğu nezaket düzeyi açısından değerlendirmek istiyoruz.

Ateşoğlu Nevzat Türkten'e hitaben "Oğuz soylu, Yavuz huylu, Yunus ruhlı" ve devamında "milli derviş" ve "mürşid" kavramlarını kullanarak ona "Aziz Kardeşim" diye hitap etmektedir.

Ateşoğlu İstanbul'dan memleketi Kayseri'ye hasret ve özlem duyduğu arkadaşına, dostuna ve ülküdaşına öznel değerlendirmelerini ortaya koyan bir hitapla Nevzat Türkten'e seslenmektedir. Nevzat Türkten Ateşoğlu'nun Kayserili bir hemşerisidir. Ateşoğlu, "Türkten" e tarihi ve tasavvufi şahsiyetleri çağrıştıran kavramlarla hitap eder. Türkten Oğuz soylu, Yavuz huylu, Yunus ruhlı" ifadeleriyle tarihten tanıdığımız "Oğuz ve Yavuz" a ve tasavvufi bir şahsiyet olan "Yunus" a benzetilir ve devamında tasavvufi kavramlar olan "derviş ve mürşid" kelimeleriyle tasavvufi özellikleri pekiştirilmiştir.

Ateşoğlu Nevzat Türkten'in hayatını "Bir Destanı Hayat" olarak belirler ve böyle bir hitap ile başlayan mektubunu şiir tarzında yazar. Bu mektup-şiir, Nevzat Türkten'in Kayseri'de çıkardığı ve hayatında "üçüncü bir oğul" olarak gördüğü, "Erciyes" dergisinin 300. Sayısı ve 25. yılı dolayısıyla yazılmıştır:

Mektup: "Muhterem Nevzat Türkten'e Erciyes'in 300. Sayısı ve 25. Yılı dolayısıyla sonsuz hürmetlerimle arz ediyorum ki:

O yüce Erciyes'i ülkü edindin,
Büyük dava yolunda hiç eğilmedin.
Kayseri'de ülkünün önderi oldun,
Türk milliyetçiliğinin rehberi oldun
Türk kültürü, ülküsü, imanı için,
Mücadele ettin, ömür çürüttün.
Nice alp-erenlerin hocası oldun,
Nice hocaların hocası oldun.
Hayatta kendini hiç düşünmedin
Ülkü yollarında "Eyvah" demedin.
Daima "millet" dedin "Allah" dedin,
Hak yolundan başka bir şey bilmedin.

*Türk cumhuriyetlerinde okuduğun o ezan
Hâlâ kulaklarımda, çınlar her zaman.
Türklüğe, İslâm'a candan âşıktın,
Koca Kayseri'ye güneş, ışıktın.
Zevk, sefa sürmedin, huzur bulmadın,
Fakat ülkü yolunda hiç yorulmadın.
Zulümden, belâdan asla yılmadın
Hayatta hiçbir an pişman olmadın.
Rahat yaşamadın, coşup gülmedin,
Fakat ümitsizlik nedir; bilmedin.*

*Dünyadan bir neşe, vefâ bulmadın
Mutluluğu ancak ülküde buldun.
Türk milliyetçiliği nereden gelir?
Elbette, İslâm'dan, Türkten yükselir.
Efsane adamsın sen Türkten Nevzat,
Seni, "müthiş Türk" yaptı bu müthiş hayat.
Ateşoğlu der ki: Ey, Nevzat Türkten,
Ülkümüz şahlanır, İslâm'dan Türkten
Şiire sığar mı o büyüklüğün?
Her şeye kadirdir, yüce Türklüğün."*

şeklindeki beyit tarzı mısralardan oluşur. Bu mektupda Ateşoğlu, Türkten'in çıkardığı dergiye "yüce Erciyes", kendisine de "Kayseri'de ülkünün önderi", "Türk milliyetçiliğinin rehberi", "alp-erenlerin hocası", "hocaları hocası" diyerek hitap eder. Ateşoğluna göre Türkten bunlarla beraber, "Koca Kayseri'ye güneş, ışık", "Türklüğe, İslâm'a candan âşık", "zulümde, beladan asla yılmayan", "hayatta hiçbir an, pişman olmayan" "Efsane adam" destansı ve efsanevi bir şahsiyettir.

Mektup bir toplumda iki insan arasındaki iletişimden hareketle bu mektubun ihtiva ettiği sözcük, sözcük öbeği ve bunların oluşturduğu söylemde kullanılan kavramların hem mânâ itibarıyla hem de lâfızları ile de âdâb-ı muâşeret kurallarını işaret ettiğini düşünürüz. Bize göre bu âdâb-ı muâşeret kuralları, Ateşoğlu ve Türkten'in teneffüs ettiği Kayseri şehrinin havasına, suyuna, taşına toprağına oradan bütün Kayseri'ye sinmiştir.

Ateşoğlu, beyitleri ve nazmıyla bize güzel bir nezâket ve edep örneği ortaya koymaktadır. Nevzat Türkten'in şahsı, kişiliği ve geçmişinden hareketle, onun davranış biçiminden, inanç biçiminden, yaşam biçiminden, inandığı en büyük değer ülküsünden ve davasından, Türklüğünden ve İslâm inancından hareketle onun hayatını destansı ve efsanevi olarak algılar.

Fedakârlığını ülküsünün bir gereği olarak hoş görü ile karşılar. Ancak bunların ötesinde bize sözle birine, bir insana hitap ederken, ihtiva ettiği üslubu, ifade biçimi ile de iki kişi arasındaki konuşma, söylem ve hitap biçiminin örnekliliğinde âdâb-ı muâşeret kurallının inceliklerini yansıttığı görüşündeyiz.

Elbette bu hitapların kendi bağlamında Nevzat Türkten'in şahsına dair çeşitli anlam boyutları vardır. Ancak bu yazımızda konumuz bu iki insan arasında mektup tarzında ifade edilen hitap ve söyleme, konuşmanın "âdâb-ı Muâşeret"ini anlamaya çalışmak olacaktır. Kayserinin ve Kayseri'de yetişmiş bir insanın hitap tarzından hareketle de ona bu üslubu kazandıran Kayseri'nin ruhuna sinmiş "âdâb-ı ve bu anlamda Ateşoğlu'nun muhayyilemize yansıttığı imgelerle çizilen Kayserili insan tipini kişinin aynasında algılamaya çalışarak bu kavramın incelikleri üzerinde durmak istiyoruz.

Bu kavramdan hareketle bir birey olarak insanın "ben" in gelişme evrelerine bakacak olursak:

Bizim gerçekliğimizi belirleyen şey sözcük ve kavramlarla kurulu bir gerçekliktir. Kelimeler reel, imgesel ve simgesel olan düzenler arasında çoğu zaman bir ayrım yapamayız. Yaşadığımız gerçeklik sembolik ve imgesel ilişkilerle düzenlenmiştir.

İnsanda önce dil ortaya çıkar, düşünce bunun ardından husule gelir. İnsan önce taklit etmek suretiyle, etrafına seslenerek yavaş yavaş söylem ve hitap düzeyine ulaşır. İnsan daha sonra sırasıyla şüirel ifadeyi, cedel (diyalektik) tartışma gibi yeteneklere ulaşır. Bunlar insan hayatında âdâbı muâşeret dediğimiz belli kuralara tabidir. Belâgat, bir zözün yerinde ve zamanında ifade edilmesi, söz hünerlerini kullanma sanatı veya bu sanatı inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanır. Söz ve zözün güzel bir şekilde ifade edilmesidir. Belâgat aslında, hem konuşma ve yazma kurallarını inceleyen bir bilim dalı hem de bir sanattır. Retorik de Yunanca bir kelime olarak belâgat ile aynı anlamda kullanılan bir kelimedir ve güzel söz söyleme, hitabet sanatı anlamına gelmektedir. Cedel kelimesi de mana ve anlam bakımından söz söyleme ve tartışma metodunun belirlendiği, kuralların konulduğu bir sanattır. Cedel kelimesi, latince' de "dialectica" sözcüğü ile karşılanmaktadır. Dialectica, dil, nutuk, iki kişi arasındaki karşılıklı konuşma, tartışma anlamlarına geldiği gibi, akıl yürütme (istidlal) anlamında da kullanılmıştır.

Bilindiği gibi “âdâb” kelimesi usuller esaslar, mu‘âşeret “bir arada yaşama”dan âdâb-ı mu‘âşeret (اداب معاشرت) bir toplulukta uyulması gereken ve insanlar arasındaki davranışları düzenleyen nezâket, saygı ve görgü kuralları demektir. Adâb-ı mu‘âşeret insana, cemiyet içerisinde saygın bir birey olarak yaşayabilmek için lâzım olan nezâket kurallarını öğretti, insanî ilişkilerde uyulacak ölçülü ve nazik davranışların şeklini ortaya koyan, şahsî toplum içerisinde erdemli ve hürmete lâyık kılan söz, iş ve davranış biçimlerini kapsayan önemli bir disiplindir. Bu bağlamda düşünülerek söylenmiş güzel sözler, hayatı ve varlığı anlamlı kılar, hareketler ve davranışları süsler, görünümü güzelleştirir, kişiye ayrı bir değer kazandırır.

Âdâb-ı mu‘âşeret, bireysel ve sosyal ilişkilerin âdâbını, konuşma âdâbını ve insan olmanın âdâbını belirleyen kurallar bütünüdür. Âdâb olmadan insanlar arası ilişkiler sağlıklı bir düzeyde sürdürülemez. Âdâb olmadan insanlar arasındaki ilişkilerin güzelliğinden ve mükemmelliğinden de söz edilemez.

Elbette insan “ahsani takvim” yani en güzel bir biçime, görünüme sahip bir varlıktır. Varlıkların en güzeldir. İnsan aynı zamanda yaratılışı gereği de güzeldir. Allah Kur’anı Kerim’de : “Andolsun ki biz, insanı en güzel bir biçimde yarattık (95-TÎN-4)” buyurmaktadır. Yaratılıştan güzel olan insanın aynı zamanda söz, iş ve davranışları da güzel olmak zorundadır. Çünkü ahkâm ve ahlâk, ancak âdâb ile kemale doğru yol alır ve amacına ulaşır. Yaratılışı icabı güzel olan insan ancak âdâba riayetiyle güzelliğine güzellik katar, saygın ve sevimli bir varlık haline gelir. Aksi hâlde, çirkin söz, iş ve davranışlar insanın nezâket ve nezâhetini; dolayısıyla yapıcılığını ve güzelliğini ortadan kaldırır. Âdâb-ı mu‘âşeret ve kurallarına uyulmadığı zaman, yapılan iş, âdâbın vereceği güzellik ve zerâfetten yoksun olur.

İnsan ve insanın bir araya getirdiği toplum ve buna bağlı yapı maddi koşullara bağlı olarak gelişir. Maddi koşullar arttıkça toplumların paylaştığı şehir de buna uygun üst yapılar oluşmaya başlar. Böylece o toplumda ilim ve sanat ortaya çıkar. İnsanlar arası ilişkilerde konuşma ve yazışmanın kurallarını belirleyen belagat ilmi ortaya çıkar.

Arkadaşlık belirli kurallara tabiidir. Adab-ı Mu‘âşeret kuralları gereğince dostluk, arkadaşlık, ülkü-

daşlık, gönüldaşlık kuralları denince: Dosta, arkadaşta, ülküdaşa, gönüldaşe güzel sözlere hitap edilmelidir. Konuşurken dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaş tasdik edilmelidir. Bir dostla, arkadaşla, ülküdaşla, gönüldaşla işe konulduğunda dost ve arkadaş kendine tercih edilmelidir. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşına karşı söz ve davranışlarında dürüst olunmalıdır. İhtiyacı halinde dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşına maddi ve manevi destek sağlamalıdır. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşın ayıbı örtülmelidir. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşla tartışmaktan sakınılmalıdır. Dost ve arkadaş hakkında onun arkasından ona ait sırlar verilmemeli, ispiyonlanmamalıdır. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaş ziyaretinde bulunmalıdır. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşın hoşlanmadığı şeyleri söylemekten sakınılmalıdır. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaş hata yaptığında affedilebilmelidir. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşe vefalı olmalıdır. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşe gereksiz yük olunmamalıdır. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaş onu kırmadan gerekirse pedagojik bir telkinle nasihatte bulunmalıdır. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşla istişare edilmelidir. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşe karşı güler yüzlü olunmalı, konuşmalarından zevk alınmalı, alınan muhabbeti ifade edilmelidir. Dosta Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşe mütevazı olunmalı, alay edilmemelidir. Gerek hayattayken gerekse vefatı sonrasında Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaşe dua edilmelidir. Dost, arkadaş, ülküdaş, gönüldaş arasında ifrat ve terfide düşmeden tüm hallerde orta yolu takip edilmelidir.

Sonuç

Ateşoğlu, Nevzat Türkten’e dostluk, arkadaşlık, gönüldaşlık ve en önemlisi ülkücü dünya görüşü açısından örnek bir üslupla seslenmektedir, daha fazla yorum yapmadan bu üsluba örnek teşkil eden ifadeleri sonuç olarak sıralayalım:

“Ey Oğuz soylu,/ Ey Yavuz huylu,/ Ey Yunus ruhlı,/ Aziz Kardeşim!...” , “Türk milliyetçilerinin milli dervişini,/ Her devirde Kayseri Milliyetçilerinin mürşidi, / Asil Kardeşim!...”

“Büyük dava yolunda hiç eğilmedin. / Kayseri’de ülkünün önderi oldun, / Türk milliyetçiliğinin rehberi oldun / Türk kültürü, ülküsü, imanı için, / Mücadele ettin, ömür çürüttün. / Nice alp-erenlerin hocası oldun,/ Nice hocaların hocası oldun. / Hayatta kendini hiç düşünmedin / Ülkü yollarında “Eyvah” demedin. / Daima “millet” dedin “Allah” dedin,/ Hak yo lundan başka bir şey

bilmedin/ Türk cumhuriyetlerinde okuduğun o ezan / Hâlâ kulaklarımda, çınlar her zaman./ Türklüğe, İslam'a candan âşıktın, / Koca Kayseri'ye güneş, ışıktın./ Zevk, sefa sürmedin, huzur bulmadın, / Fakat ülkü yolunda hiç yorulmadın./ Zulümden, belâdan asla yılmadın / Hayatta hiçbir an pişman olmadın. / Rahat yaşamadın, koşup gülmedin, / Fakat ümitsizlik nedir; bilmedin./ Dünyadan bir neşe, vefâ bulmadın / Mutluluğu ancak ülküde buldun. / Türk milliyetçiliği nereden gelir? / Elbette, İslam'dan, Türkten yükselir. / Efsane adamsın sen Türkten Nevzat, / Seni, "müthiş Türk" yaptı bu müthiş hayat. / Ateşoğlu der ki: Ey, Nevzat Türkten, / Ülkümüz şahlanır, İslam'dan Türkten / Şiire sığar mı o büyüklüğü? / Her şeye kadirdir, yüce Türklüğü."

Kaynaklar

Kemal Göde, (2018), "Kültür Çevremiz ve Kültür Elçilerimiz (Av.Nevzat Türkten Ağabeyimizin Ardından)", Erciyes Dergisi, Yıl:41, S.492, Kayseri.

Carl Justov Jung, (2006), Analitik Psikoloji (Çev. Ender Gürol, Payel Yayınevi, İstanbul.

İhsan Fazlıoğlu, (2015), "İnsan Olmak İşte Bütün Mesele" Anadolu Aydınlanma Vakfı Sosyal ve Kültürel Bölteni) 2015, Sayı:50, İstanbul.

MEVLANA

Ak pak olmuş cümle alem içimde bir kar beyazı
Levh i mahfuzda yazılmış. Rabbim bu ne güzel yazı
Gönlümüzde güller açtı sustu Konya'nın ayazı
Yediyüzyıl ötesinden bir ney üfledi Mevlana..

İnsansınız insan olun eğmeyin yüce başları
Bitirin dargınlıkları bitirin şu savaşları
Siz ki bunca evliyanın can dostu Gönültaşları
Gelin sevgide birleşin hep gelin dedi Mevlana..

İnsanoğlu bir telaşta, boş yere bir çaba koş koş
Medeniyet makinada ..gönüller taş kafalar boş
Yüreklere aşk ile değil maddenin hırsıyla sarhoş
Dünya bir savaş alanı. Sanki inledi Mevlana..

Yedi iklim dört köşeden akın akın gelip bunca
Dostlar bezmine girilip dost gönüller buluşunca
Duyun okuyun inanın mesneviler dolusunca
Güldeste güldeste coştı neler söyledi Mevlana..

Yüksel Satoğlu GEMALMAZ

SEVDÂ İLE VEDÂ

Sevdâ ki, esîrini daha doğuştan yakar,
Sevdâ ki, kavşağında kavuşma yokluğu var.

Neden mes'ût olmasın vasl yokluğunda vedâ,
Vedâ' ki, kadehinde tadılır sırr-ı sevdâ.

Önder ÇAĞIRAN

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ

Ay yıldızlı bayrak selama dursun,
Gök renkli bayraktan haberin olsun
Sen dalgalanırken, o mahsun, solgun
O da senin gibi tam özgür olsun.
Gökbayrak, Albayrak birlik olalar.
Özgür olsun diye sonsuz çabalar
Çin'e bağlı olmak onu yaralar
O gök mavi sanki giyer karalar.
Tüm Türkler birleşsin hep bir olunsun.
Tarihe Türklerin adı konulsun.
Doğu Türkistan'dan Çinler kovulsun,
Kendi toprağında özgür koyulsun.
Biz bildik bileli Orta Asya Türk,
Çin'e geçit verme, özgür olsun Türk.
Doğu Türkistan'ın sahipleri Türk,
Çinler ordan çıksın, orda kalsın Türk!
Doğu Türkistan'da Türklük tasası,
Geçmiyor İslam'ın orda yasası
Özgürlüğü için soydaş davası,
Yaşanılsın artık Turan sevdası!
Hem İslam, hem Türklük için savaşır.
Doğu Türkistan'a Türkler yaraşır.
"Ahde Vefa Turan" ona yaraşır.
Al Bayrak, Gök Bayrak göğe ulaşır.
Hülya derki, uzat Turan elini,
Çin'den zulüm görür, hisset tenini.
Soykırım yapıyor Çin Mezalimi
Herkes duysun Türk'ün acı sesini
Dünya duysun Türkistan'ın sesini!

Hülya ÇAPAR

**KAYSERİLİ ŞÂİRLERİMİZDEN
MÜDERRİSZÂDE ÂLİM EFENDİ'DEN
HIÇ YAYIMLANMAMIŞ ŞİİRLERİ**

“1217/1802-12 Ramazan 1299/28 Temmuz 1882”

Ahmet Emin GÜVEN

Tercî-i Bend li-Âlim

Fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lün

Geçti tîr-i müjkiñ ey şeh sînemiñ tuğrâ-keşi
Bende oldum âşikâniñ efser-i râyet-keşi
Seb'a-i iklîmi gezeñ bedr-i nâ-yâbdır işi
Şem'a kim teşbîh eder bilsem bu hüsn-i meh-veşi
Şem'a bir maktûl-i ser-üryân ışıktır ateşi
Gonca-i eşküftedir bir tatlı dilli şiveger
Nîkü hûdur şâh-meşreb bendegâna rahmeder
Seb'a-i seyyâre gûyâ nûr-i vechinden eser
Dâne-i dendâniñ ey meh mislidir dürr-i yetîm
Berg urur âfâka her dem gül-fem oldukça besîm
Çün fûrûzân-ı sabahtır münteşir nûr-i cesîm
Var mı derse ârız-ı ruhsârıma beñzer melek
Destine âyine sun görsün cemâlin şûh-şenek
Böyle bir hurşîd-i peyker görmemiş çeşm-i felek
Şive-i reftârına reşk eylesin hûr-i behîşt
Tûti-i güftârına îmân eder ehl-i künişt
Encüm-hâlet lebiñi vâsıflar eylerdi nüvişt
Revna-ı hüsnüñ gibi âlemde yoktur zîb-i fer
Ey sanem mirlivâsın cümle hûbândır nefer
Ahter-i nüh âsümâna zâtıñ olmuştu makar
Der-hatır olur ne rûtbe derd-i bisyâr-ı dile?
El-meded ey şâh-ı hûbân eyle bir çâre dile
Geldi bir şevk-i sanavber ars-ı pehnâ-yı dile?
Serkeş ammâ keyf olunca cilveli meh-pâredir
Bezm-i meyde kîn ederse afv'eder şehvâredir
Hâle-i meh sînesinde Pertev-i devvâredir
Âlimâ sen bir mehin vasfını ettin câ-be-câ
Eylesem şâyestedir râhında ben câni fedâ
Âfitâb olmuş cihâna neşr eder dâim ziyâ

Gazel

Fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lün

Lutfile şermende kılıns söyleyiñ dil-dârıma
Dökmesin hûn-i sirişkim sîne-i üryânıma
Bendedir özür kabâhat sendedir naks-ı faal
Rahm edip etsin atâlar nâle-i efgânıma
Yalınız bir ben değildir cümle merdüm pür-kusûr
Yazmasın cüz'î kütâhı nüsha-i dîvânıma
Defter-i sâhib-keremde sen şehi yektâ görüp
Neşr edip her bir taraftan söyledim akrânıma
Şive-i naz ile Âlim hande-i efkendedir
Meclisiñ bezm-i ferahtır söz mü var iz'ânıma

Gazel-i Nef'î – Tahmîs-i Âlim

Fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lün

Düştü gönülüm bülbül-i şûrîde-veş nâlâna hep
Her seher fikr-i hayâlim gonca-i handâna hep
Âteş-i aşkıñla cânâ sînemiz sûzâna hep
“Bildirirdim derdimi bir âh ile cânâna hep
Korkarım sûz-i derûnumdan felekler yana hep”
Evc-i hurşîd-i felekte âlemi pür-şevk eder
Bedr-i rahşân cemâliñ kalb-i târı şevk eder
Subh-ı hâverân çıkar her câyı tab'ı şevk eder
“Gün gibi bilmem kimiñ gam-hânesin pür-şevk eder
Halk-ı âlem mübtelâ bir âfet-i devrâna hep”
Telh eder âb-ı şarâbı ârif-i dânyâ çerh
Çâk çâk eder vücûdun hançer-i kavgâya hep
Nâ-sezâyâ lutf eder ihân eder bî-câyâ çerh
“Dâne vermez harmeninden merdüm-i dânyâ çerh-
Bezl eder varını amma bulsa bir nâ-dâna hep”
Çektiğim mihnet hemîşe bir güzel sehâr için
Rişte-i râhat şikeste firkat-i dildâr için
Ceyş-i uşşâk geldiler kim kavga-i dîdâr için
“Ceng ederler dîdede her şeb hayâl-i yâr için
Girseler müjganlarım n'ola boyunca kana hep”
Fikrimin endîşesi olmuş hayâl-i merz-i cân
Şi'ri makbûl hal tutar hep Âlimâ ehl-i beyân
Var mıdır misl-i nazîrim hâliyâ şirin-zebân
“Olmaz ey Nef'î bu vâdîde benimle hem-inân
Gelsin esb-i tab'ına mağrur olan meydâna hep”

Gazel-i Seyfî-i (?) -Tahmîs-i Âlim
Fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lün

Ülkesinde haşmet-i Kistrâ'ya beñzer perçemiñ
Tîr-veş mû bir büyük kavgâya beñzer perçemiñ
Hüsrev-âsâ gâlib-i â'dâya beñzer perçemiñ
"Kâmet üzre asker-i Dârâ'ya beñzer perçemiñ
Gûyiyâ bir ejder-i garrâya beñzer perçemiñ"
Görseler hûrânı adniñ ger simât-ı hüsnüñü
Nakşına hayrân olurlar ol berât-ı hüsnüñü
Ruhlerin eşküfte-gül âlî sıfât-ı hüsnüñü
"Kıl-k-i kudret sürh ile yazılmış berât-ı hüsnüñü
Hâliyâ bir nâme-i tuğrâya beñzer perçemiñ"
Ma'den-i esrâr-ı hikmet amma bu ins ü beşer
Dâmen-i kâmile meşhûn feyz alır ehl-i hüner
Ziyneti burc-ı semâniñ encümi mihrî kamer
"İsteyen seyr' eylesin sun-ı Hüdâ'yı ser-be-ser
Şüphe yoktur nüsha-i kübrâya beñzer perçemiñ"
Hâkiñe yüz sürmeye âşıklarıñ ervâk eder
Vermeyen başın rehiñde boş yere bir lâf eder
Merve-i cây-ı Safâsın cân u dil evsâf eder
"Her ser-i müyiñde yüzbiñ cân-ı dil tavâf eder
Dilpesendim Ka'be-i Ulyâya beñzer perçemiñ"
Sen otur kasrıñda gûyâ emriñe cânım fedâ
Âlimâ derd-i derûnun fâş eder her dem saña
İyd-i vuslat va'dini incâz içün ey mehlîkâ
"Seyfî-i dil-bestesin sultâna eyler ilticâ
Gonca-i şâh-ı cihân-ârâya beñzer perçemiñ"

Gazel

Fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lâ/tün fâ/i/lün

Sîne-i sûzânımı hasretle pür-dağ eylediñ
Terk edip bülbülleriniñ sen hem-rehiñ zağ eylediñ
Hânümân-ı izzetim kıldıñ harâb ey mâh-rû
Semt-i a'dâda varıp sen gülistân bağ eylediñ
Vuslata söz verdiñ evvel ey nigâr-ı serv-kad

Yüzümü kıldıñ kara sañ düşmeni ağ eylediñ?
Câh-ı hicrâna bıraktıñ hâliyâ oldum garîb
Em verip derd-i rakibe ey güzel sağ eylediñ
Bülbül-âsâ Âlimâ ettiñ figânı her seher
Kan akıtıp gözleriñden seyle iblâg eylediñ

.....

VATANIM

Mecnun olduk sana biz, ne olursun gül bize,
Bozkırda çalıkların, dikenlerin gül bize,
Senden başka bir vatan; ağyar bize, el bize,
Şu sol göğsüm altında, yürek değil atanım...
Sensin inan, yalnız sen; benim canım vatanım...

Hacıbektaş, Mevlana, Ahi Evran, Yunus'un,
Nice âlim, şairin feyz aldığı yurdusun,
İç ve dış düşmanlardan Tanrım seni korusun,
Destanlar yazsın sana, eli kalem tutanım...
En büyük aşkımsın sen, benim canım vatanım...

Mehmetler nöbet tutar, bağlarında dağında,
Her biri çelik kalpli, her biri aşk çağında,
Onların al kanı var, taşında toprağında,
Dirilir tekrar inan, şehit olan her canım...
Düşersen bir gün zora, benim canım vatanım,

Bir yarın Trakya'dır, bir yanın Anadolu,
Asya'dan Avrupa'ya; dostluk, sevgi, aşk yolu,
Tarihini okudum, şeref dolu şan dolu,
Yedi güzel bölgede, vardır binlerce anım...
Türkiyemsim, Türkiye; benim canım vatanım...

Toprağın kucacağına, aldı bizi büyüttü,
Göllerinde çimdirdi, yollarında yürüttü,
Suyun sanki anamın; emzirdiği saf süttü,
Sen ey, gerçek varlığım, canıma can katanım,
Her şeyim sana fedâ, benim canım vatanım...

Vedat FİDANBOY

J. Rousseau tarafından canlandırılan “soylu vahşi” ya da “soylu ilkel” kavramları Rönesans döneminde ortaya çıkmıştır. Meşhur Portekizli denizci Ferdinand Macellan’ın (1480-1521) gemisinde bulunan ve onun vakanüvisliğini yapan Antonio Pigafetta gördüğü ilkel vahşi adamları övmüş, bu insanlarda uygarlıklardaki kötülüklerin, ahlaksızlıkların görülmediğini söylemiştir. Böylece Batı dünyasına “soylu vahşi” kavramı girmiştir. (Moran 1990:25).

Eşkîyalık konusu sosyolojiden, tarihe, edebiyata, sinemaya varıncaya kadar geniş bir yelpazede ele alınmış; sözlü, yazılı –son yıllarda görsel- ürünlerde yüzyıllarca söylenegelmiştir. Koroğlu Destanı, Pir Sultan Abdal, Dadaloğlu, Yalnız Efe, Çakırcalı Mehmet Efe, Hekimoğlu İsmail gibi destanlar Türk halk edebiyatının en meşhurlarıdır. (Gözütok 2011:49-72).

Eşkîyalığa karşı olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı bakış söz konusudur. Bunlardan olumlu olan görüş romantiklerin görüşüdür. Onlara göre bu tür eşkîyalık halk adına yapılan bir tür direniştir. Olumsuz görüşe göre eşkîyalık devletten ziyade halka zarar veren kişi ve grupların yasa dışı hareketleridir. (Gözütok 2011:49-72). Bu yazıda olumsuz görüşe örnek teşkil edebilecek Süleyman Sağlam’ın Yılanlı Dağı romanında geçen Gâvur Hacı tipi üzerinde durulacaktır.

Romanın konusu, I. Dünya Savaşı (1914) yıllarının ilk günleridir. Yılanlı Dağı eteklerinde yaşayan halk bir taraftan savaş, hastalık ve fakirlik, diğer taraftan eşkîyalara karşı mücadele vermektedir. Romanın asıl kahramanlarından biri soysuz eşkiya tipinin temsilcisi Gâvur Hacı’dır.

Romana isim olan Yılanlı Dağı, Kayseri şehir merkezinin batısında, 1634 m yükseklikte bir dağdır. Bu dağın eteklerinde Mahrumlar, Kulaklı, Kanlıyurt ve Yazıbağları yer alır. Ayrıca dağın kuzey eteklerinde asıl adı İbrahim Sinan olan Hacı Bektaş-ı Veli ile çağdaş, Koyun Baba diye maruf bir velinin mezarı bulunduğu dair söylentiler vardır. (Satoğlu 2002:274/480). Romanda Mahrumlar, Kulaklı Bağları ve Koyun Baba ve daha pek çok yer

mekân olarak kullanılmaktadır.

Gâvur Hacı’nın babası Hamdi Ağa, oğlu ile yaptığı münakaşanın sonunda kalp krizi geçirerek ölmüştür. Gâvur Hacı, kardeşi Rüstem’le miras yüzünden kavga eder ve onu feci şekilde yaralayıp öldürür. Ayrıca kendisini yakalamaya gelen zaptiyelerden birini vurur, diğerini yaralar. Bu olaydan sonra şehirde yaşamayacağını anlar ve çareyi dağlara çıkmakta bulur. Gâvur Hacı’nın mekânı artık dağlardır. (Sağlam 2013:158).

Kulaklı Bağları, Sallı Bayırdan sonra Yılanlı Dağı’nın eteklerine kadar uzanan mevkidir. Burası üzüm asmaları ile kaplı, vadi, sanki yeşil bir denizdir. Bölge halkı yazın yaşanan susuzluğa karşı kışın buralardaki kuyulara kar doldurur. Su, bölge halkı için son derece önemlidir. Kuyularda su tükenince ahali meşhur Boncuk Kuyu’nun zengin haznesinden ihtiyacını giderir. Boncuk Kuyu’sunu Boncukların Hacı emmi hayrına yaptırmıştır. Yine hayrına kuyunun bakımını yapar ve karla doldurur. Gâvur Hacı bu kuyuyu kendisine mesken tutar, böylece ahalinin kuyudan su almasına mani olur. (Sağlam 2013:5).

Gâvur Hacı’nın mekânı sadece Boncuk Kuyu değildir. O bölgedeki mağaralar aynı zamanda saklandığı yerlerdir. Jandarma Binbaşısı Cafer Bey, Gâvur Hacı’yı yakalamak için Çitoğlu Mustafa Efendi’den aldığı istihbaratla Boncuk Kuyu’ya gelir fakat Gâvur Hacı’yı yakalayamaz bunun üzerine Gâvur Hacı, Eğri Kaya’ya çıkarak buradan etrafi gözetlemeye başlar. (Sağlam 2013:80).

Gâvur Hacı’nın en çok korktuğu şey yılanlardır. Bir gün Boncuk Kuyu’nun ağzına yaslanıp etrafi seyrederken bir kasırğa çıkar. Gâvur Hacı, kasırğanın içinde koca bir yılanı düşünür. Sanki kasırğanın içinde bir yılan vardır çükü bu kıvrımları ancak yılanlar yapabilir. İnce yılanlar, kalın yılanlar, sarı yılanlar, siyah yılanlar... Bu yılanlar, insanın boğazına akar, karnına çöreklenir ve insanı acılar içinde öldürür. Gâvur Hacı da o çok korktuğu yılanları bulduğu yerde öldürür. (Sağlam 2013:3).

Zaptiyeler Gâvur Hacı yerine Yunus Çavuş’u yakalayıp götürmüştür. Gâvur Hacı da yarı uykuda

bölge halkını gözetlemeye devam eder. Onlardan nasıl haraç alacağını planlarını yaparken yanı başında bir tıslama sesi duyar. Bu boz renkli iri bir yılanıdır. Yılan, başını kaldırmış Hacı'yı gözlemektedir. Hacı, ilk andaki dehşetten kurtulur. Tüfeğini omuzlar ve nişan alır. Fakat kendinden emin yuvasının yolunu tutan yılanı kurşun harcamaya kıyamaz. Fakat zararsız da olsa her yılanın hesabı görülmelidir. Yerden sivri ve kocaman bir taş alır ve yılanın başına indirir. Boyun omurgası ezilen yılan, artık hareket edemez bir hale gelir. Hacı da bundan istifade ederek art arda taşları vurarak yılanı öldürür. (Sağlam 2003:120).

Gâvur Hacı yılanları öldürür öldürmesine de bir taraftan da yılanların korkusundan kurtulamaz. Eğri Kaya'da öldürdüğü yılanı eline aldığı zaman hemen yılanın eşi aklına gelir. Yılanlar arasında garip bir iletişim vardır. Yılanlar eşlerini bırakmaz ve eşinin başına gelenleri sağ kalan yılan bilir. Belki de ölüm anında kendi resmini, öldürenin gözüne, yüzüne resmeder böylece sağ kalan eş öldüreni bu şekilde tanır. Bu düşüncelerle Hacı etrafı kontrol eder ve çevresinde başka yılan göremez. Bu yaptığı işten son derece memnun olur. Yılanı öldürerek insanlığı korkunç bir tehlikeden kurtardığını ve faydalı bir iş yaptığını düşünür. (Sağlam 2003:121).

Gâvur Hacı'yı yılan korkusu asla bırakmaz. Fakat koca Yılanlı dağdaki bütün yılanları nasıl öldürebilir? Bunun imkânsız olduğunu bilir. Buna bir çare bulmalıdır. Aklına yılanlara karşı şerbetlenmek gelir. Ancak bu şekilde yılanların tehlikesinden kurtulabilecektir. Bu işi Kara İsmail yapmaktadır. Kara İsmail garip bir adamdır. Bin bir çeşit hayvanla yaşar. Ahali onun sözünden çıkmaz ama ondan da uzak durur. Gâvur Hacı bile Kara İsmail'den uzak durur. Fakat şimdi ona muhtaçtır. Kara İsmail'in Yılanlı dağının eteklerindeki ufak bir tepenin üzerine kurulu evine gider. Korku içerisinde. Kara İsmail o söylemeden şerbetlenmeye mi geldin? der. Gâvur Hacı yardım istediğini söyler. Kara İsmail Gâvur Hacı'nın ne düşündüğünü ve ne yapacağını bilir. Buna rağmen ona nasihatlerde bulunur. Yaptığı şeylerin yanlış olduğunu söyler. Gâvur Hacı Kara İsmail'e yalvarır ve kendisini savunur. Sonunda Gâvur Hacı, Kara

İsmail'e yılanları öldürmeyeceğine dair söz verir. Kara İsmail bazı ayetleri okur ve Gâvur Hacı'nın yüzüne üfler. Hacı, Kara İsmail'in evinden ayrılır. Şerbetlendiğini düşünür. Kara İsmail'in evinden uzaklaşır. Verdiği sözü unuttur. Yavaş yavaş eski haline döner. (Sağlam 2003:122/136).

En son öldürdüğü yılan koca boz bir yılanıdır. Daha sonra yılan dirilmesin ve içinde cin varsa çıksın diye yılanı yakar. Bütün bunları yapar ama bir taraftan da Kara İsmail'in öğütlerini düşünmeden edemez. Bu esnada bir çift sarı yılan yumuşak toprağın içine saklanır ve Hacı'yı gözetlemeye başlar. Hacı uykuya dalar ve horultular çıkarır. Horultuya tahammül edemeyen yılanlar saldırır ve Hacı'yı oracıkta öldürürler. Hacı, ölümlerini yaptığı her şeyden pişmanlık duyar fakat iş işten geçmiştir. (Sağlam 2003:250/253).

Yazar, Gâvur Hacı'nın yılan korkusu ve yılanlarla ilgili düşüncelerini anlatırken Hacı'nın sonunun yılanlardan olacağı izlenimini verir. Nitekim de öyle olur. Roman kahramanlarından Şükrü (Şükrüye) ve Ahmet onu öldürmek için saklandığı mağaranın önünde iki gün pusuda beklerler fakat Gâvur Hacı mağaradan çıkmaz. Bunun üzerine Ahmet mağaraya girince Hacı'nın cesediyle karşılaşır.

Gâvur Hacı, hayvanlara zulmettiği gibi insanlara da zulmetmektedir. İnsanların mallarına, canlarına el koyar gerektiğinde de gözünü kıpmadan adam öldürür. (Sağlam 2003:8).

Sırada Çitoğlu Mustafa Efendi vardır. Mustafa Efendi At Pazarı'nda işlenmiş deri satan bir esnaf-tır. Büyük oğlu Mehmet Çanakkale Cephesi'ndedir. Küçük oğlu Ahmet ise birkaç haftaya kadar askere gidecektir. Mustafa Efendi yardımsever ve saygın bir insandır. Gâvur Hacı'nın babasından haraç istemesi Ahmet'i düşündürür. Acaba askere gidince ailesini Gâvur Hacı'ya karşı kim koruyacaktır.

Gâvur Hacı, Çitoğlu Mustafa Efendi ve oğlu Ahmet'i öldürme kararı alır. Bunun için Çitoğlu'nun kış için biriktirdiği çalı çırpıyı yakacak bu esnada oluşan kargaşada da dediğini yapacaktır. Düşündüğünü yapar. Çalı çırpıyı yakar fakat Mustafa Efendi ve Ahmet'i öldüremez. (Sağlam 2003:180/184).

Mayıs 1915'te Tehcir Kanunu çıkarılır. Bu kanuna göre isyancı Ermeniler savaş bitene kadar Suriye gibi bölgelere gönderilecektir. Bu kafilden biri de Kulaklı'dan geçmektedir. Gâvur Hacı Eğri Kaya'dan dürbünüyle gözetleme yaparken bir toz bulutu görür. Bir süre sonra bunların Ermeniler olduğunu anlar. Bunların cepleri ve koyunlarının para dolu olduğunu kadınlarının üzerinde de külçe külçe altınlarının olduğu söylenmektedir. Hacı'nın gözleri parlar. Bu kafileyi soyma kararı alır. Kafile Koyun Baba'ya su içmeye gelince onları soyacaktır. Düşündüğü gibi de olur. Kafile su içmek için mola verdiğinde Gâvur Hacı ortaya çıkar. Fakat soygunu gerçekleştiremez çünkü onu öldürmek için pusu kuran Yunus gelir ve Ermeni kafilesini Gâvur Hacı'dan kurtarır. (Sağlam 2003:81/98).

Yağmurlu bir gecede Hacı mağarasından dışarı çıkamaz. O, hem sicim gibi inen yağmurdan hem de karanlıktan korkmaktadır. Yağmur sesi ile birlikte başka bir ses daha duyulur. Garip sesler çıkararak bir yığın Hacı'ya doğru gelmektedir. Hacı, bunun bir cin olacağını düşünür. Korkudan ne yapacağını şaşırarak Gâvur Hacı, tüfeğini çeker ve art arda beş kez ateş eder. Kurşunları harcamıştır fakat cini de vurmuştur. Hacı'nın vurduğu bir eşektir. Babası Çanakkale Cephesi'nde, annesi ölmüş, üç kardeşi ile yine askerde olan amcasının hanımı ve çocuğuna bakan Şükrü'nün (Şükrüye) eşiği. (Sağlam 2003:187/195). Bu olaydan sonra Şükrü (Şükrüye) Gâvur Hacı'dan intikam almaya çalışır. Burada şunu belirtmekte fayda var. Roman kahramanlarından Şükrü (Şükrüye) Mustafa Efendi'nin evine gelir. Burada kendini erkek olarak tanıtır. Kimse onun kız olduğundan şüphelenmez. Ta ki Ahmet'le Gâvur Hacı'yı öldürmek için gittiklerinde Hacı'nın saklandığı mağaraya girip bayılana kadar. Ahmet onu mağaradan çıkardığında kız olduğunu öğrenir. Bu durum romanda teknik bir hatadır.

Romanda korkak ve cahil biri olarak tanıtılan Hacı'nın en kıymetli dostu ve can yoldaşı taşıdığı mavzeridir. Ona cesaret veren tek şeydir aynı zamanda. Yazar, bu soysuz eşkıyaya karşı okurun kin ve nefret duymasını sağlar. Hiçbir canlıya karşı merhamet duymayan Gâvur Hacı'nın ölümüne de yine yılanlar sebep olmuştur.

Süleyman Sağlam, Gâvur Hacı'yla farklı bir eş-

kıya tipi çizmiştir. Bu eşkıya tipi gerçeklikle pek de örtüşmez. Gâvur Hacı daha çok kurmaca yönü ağır basan -korkusuz korkak- destansı bir tip olarak anlatılır.

Kaynaklar

Gözütok, Türkan, Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü, Türkbilig, 2011/21: 49- 72.

Moran, Berna, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-2, İletişim yay., İstanbul, 1990.

Sağlam, Süleyman, Yılanlı Dağı, Melike Ofset, Ankara, 2013.

Satoğlu, Abdullah, Kayseri Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

ANLAT BE HOCAM

Yıllardır taşıdığın akıl heybende
Aydınlanır yolumuz senin sayende
Binlerce öğrencin gönül hanende
Nasıl yargılıyor, anlat be hocam!

Sınıfın kokusu sinmiş üstüne
Sevgin eşdeğerdir anne sütüne
Yarım kalmaz, senle varır bütüne
Nasıl tam oluyor, anlat be hocam!

Kulağında yankıdır güzel sesin
Yalnız hoca değil, daha ötesi
Anlatıp durursun bitmez nefesin
Nasıl hep yetiyor, anlat be hocam!

İşini götürürsün hergün evine
Yüzün hiç asılmaz güle sevine
Aklın ve bedeninin sanki makine
Nasıl hiç bozulmaz, anlat be hocam!

Şefkatle doludur güzel ellerin
Bilgi verir bize tatlı dillerin
Bu çağdaş, güzel ülke senin eserin
Nasıl güzelleşir, anlat be hocam!

Cafer GELDİ

ÖMER SEYFETTİN: BİR ERMENİN GÖZÜYLE TÜRKLÜĞÜ YOK ETME ÇABALARI

Naci YENGİN

Yağma, talan ve istila girişimi.

Bir ülkenin istilası önce vatanın öz evlatlarının zihin istilasıyla başlıyor.

Bir ülkenin işgali içerden, işbirlikçi aydın bozuntuları tarafından olgunlaştırılıyor.

Türk tarihinde hangi devlete bakarsanız bakınız kendilerini ülkenin asli unsuru olarak gören çevreler tarafından başlatılan zihinsel kırılma, çözülme ve işbirlikçilik ruhuyla yılımin hızlandığını görürsünüz.

Bu günlerde Ömer Seyfettin'in "Bir Ermeni'nin Hatıra Defteri" kitabını tekrar okuyorum.

Ömer Seyfettin'in 1918'de yazmış olduğu kitap çok bilinen kitaplarından sayılmaz. 30 Ağustos 1908'de başlayan Ermeni gencinin hatıraları 25 Ocak 1925'te sona eriyor.

Ömer Seyfettin bir Ermeni'nin ağzından Osmanlı'nın son döneminin fotoğrafını çekiyor. Hem de Tanzimat'la başlayan, Meşrutiyet'le devam eden bu günlere kadar devam eden derslerin çıkarılmasını gerektiren bir fotoğraf.

Kitabı okurken Ömer Seyfettin'in Osmanlı ve Türklük algısı üzerine bir araştırma yapılmalı diye düşünüyorum. Osmanlı'nın sona doğru hızla giden süreçte insanların, azınlıkların ve bazı sözüm ona Türk entelektüellerinin yaşadığı psiko-sosyal çözümlerinin yapılmasını gerektiren bir araştırma. Belki yapılmıştır, ancak yetmez. Yapılacak araştırma emin olun içinde yaşadığımız ve geçmekte olduğumuz sancılı sürecin bir nebze de olsa aydınlatılmasında çok önemli ipuçları verecektir.

Tanzimat'la başlayan "Osmanlıcılık" uydurması ve devlet eliyle millet, din, dil, mezhep farklılıklarının ortadan kaldırılmasını amaçlayan; Osmanlı sınırlarında yaşayan herkesin aynı çatı altında özgürce yaşamasını amaçlayan ütopyik ve nereden bakarsanız bakınız Türklere, İslam'a ve Türk devletine, Türkçe'ye, Türk kültürüne son derece zarar veren batı dayatması bu anlayışın insanların zihnindeki algısını anlamadan, 1856 Islahat Fermanındaki dayatmaları anlamak ve 1876 I. Meşrutiyet'in getirmeye çalıştığı yeni sistemin daha çok Türk kültürü ve milletine zarar verdiğini görmek zordur.

Ömer Seyfettin bir Ermeni'nin ağzından anlattığı kitabında Osmanlı'nın içinde bulunduğu çözümsüzlüğü ortaya koyarak bir bakıma Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" kitabında çarpıştırdığı "Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık" düşüncelerini açıklamış gibidir.

Osmanlı vatandaşlığına sıkı sıkıya bağlı olan bir Ermeni gencinin II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu suni barış, özgürlük, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik rüzgârının da etkisiyle Türk, Sırp, Bulgar, Arnavut, Ermeni, Arap milliyetlerine mensup olanların "Osmanlı Kaynaşma Kulübü" adı altında bir dernek kurmalarıyla başlayan süreç.

"Şimdi idealimizi ilim, fen noktasından inceleme ile harekete başlayacağız. Kulübümüzün idare kurulu bilimsel meclisinde yalnız Türk – Osmanlılardan değil, Rum, Yahudi, Levanten, Arap, Bulgar da var. Ben idare kuruluna, meclise Ermeni olarak sizin girmenizi arzu ediyorum." Cümlesiyle özetlenebilecek bir anlayışla kurulan derneğin asıl amacının Türklüğü ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır.

Dernek kurucuları arasında "Diyamandis Efendi, Nikfor Aniklef Efendi, Nikolaviç Efendi, Fraşerli Na-

dir Bey, Moiz Bori Efendi, Salih Ayni Efendi, Casim El-kürdi Bey, Devn Duran Bey, Sadullah Behçet Bey, Hüsnü Rudi Bey, Şair Sait Bey, Celil Mun'im Bey, Hoca Yami Efendi, Doktor Sımlah Natık Bey.” Gibi Türk ve İslam düşmanlarının; Türklük ve İslam'a gerek olmadığını düşünüp savunanların bulunduğunu görüyoruz.

Ömer Seyfettin Meşrutiyet savunucularının idealize ettiği “Osmanlılık” fikrini şöyle savunduklarını kaydeder:

“Osmanlılık, ortak bir milliyettir. Osmanlılık, ne yalnız Türker'in, ne de yalnız Müslümanlarındır. Osmanlı devletinin idaresinde yaşayan her birey, cins ve mezheb ayırımı yapılmaksızın Osmanlı milletine aittir.”

Yazar bu fikrin temelsiz olduğunu “*Osmanlı devletinin ülkesinde, Kafkasya'da, Azerbaycan'da, Türkistan'da, Kaşgar'da kısaca nerede yaşarsak yaşayalım, gene saf – öz Türklük.*” Diyerek açıklar.

Meşrutiyetin ilanında etkili olan ve II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi için her yolu deneyen çevrelerin “Osmanlılık” düşüncesini uygulayarak devlet eliyle Türklüğü ortadan kaldırma çabalarıyla Osmanlı coğrafyasını teşkil eden milletin büyük çoğunluğunun Türk ve Müslüman olmasını görmezlikten gelen; bu sayede azınlıkların devlet ve millet üzerindeki hâkimiyetlerini arttırmayı ve gerekirse Osmanlı'dan ayrılmayı amaçlayan Türk harici çevrelerin Meşrutiyeti neden bu denli ısrarla istedikleri kendiliğinden ortaya çıkmış bulunmaktadır.

II. Abdülhamit'in iç ve dış tazyiklerle gözden düşürülmesi ve tahtan indirilmesi, 31 Mart Olayının nasıl tezgâhlandığı, Osmanlı'yı çepeçevre kuşatan çevrelerin devleti ve Türklüğü yok etme planları devletine bağlı bir Ermeni'nin ağzından anlatılmıştır.

Meşrutiyet sonrası bazı çevrelerin bir yandan Türklük ve İslam'ı yok etme, milliyetsiz bir devlet kurma çabaları içerisindeyken öte yandan kendi inanç ve kültürlerini koruma, desteklemek amacıyla nasıl var gücüyle çalıştıklarını görmek insanı ister istemez Cumhuriyet sonrası, çağdaşlık, batıcılık, evrensel hukuk, insan hakları, halkların eşitliği ve özgürlüğü adı altında Türklüğü ve Türk-İslam kültürünü yok etmek amacıyla gazete, dergi, dernek, TV, radyo, kitap... her alanda yaptıkları yoğun çaba ve çalışmaları hatırlatıyor!

“Rumlar, Arnavutlar, Bulgarlar, bazı Ermeniler “Osmanlılık, bizim milliyetlerimiz için bir tehlike

oluşturur” diyorlar.” Cümlesi her ne kadar Meşrutiyet dönemi düşüncesini anlatıyor gibi görünse de günümüzde “Anayasadan Türklük maddesini kaldıralım” çığırkanlığı yapanlarla aynı amaç taşıdıklarını da göstermektedir.

Türk ifadesinden rahatsızlık duyan çevrelerin “Müslüman” ifadesini benimsemesi ve kendisini sadece “Müslüman” görmesi Türk devleti ve Türk coğrafyasında millete karşı bir kandırmacadan başka bir şey değildir. Tanzimat'la başlayan Türk'e karşı alerji hali Ömer Seyfettin'in son derece güzel anlattığı şekliyle aleni olarak iki yüz yıldır devam ediyor.

“Her milletin şairleri kendi milliyetlerini, tarihlerini, geleneklerini söylerler. Bizim şairler; ne yeni ne de eski Türklüğe dair bir kelime yazmadıkları gibi kendi milliyetlerinden söz etmek gerekince «Etrrak-ı bi idrak» (Anlayışsız Türkler) demişlerdir. Memleketimizin son şairi Tevfik Fikret, meşhur «Rubab-ı Şikeste» sinde ilaç için olsun bir «Türk» kelimesi geçirmemiştir.” Bu satırların günümüz için de geçerli olmadığını kim söyleyebilir?

“Osmanlı hükümetinin parolası, «Cins ve mezheb ayırımı yapılmaksızın» cümlesinin içindedir. Hele bir Türk; asla bir Rum, bir Ermeni, bir Arnavut, bir Bulgar, ilah . . . gibi, tarihi ve milliyeti adına en küçük bir hak bile iddia edemez. «Türk sözü kanunlardan, tarihlerden, coğrafyalardan, hatta bütün zihinlerden silinmiştir. Osmanlı! .. Osmanlı! .. Osmanlı!”

Ancak içten ve dıştan yapılan tüm saldırılara rağmen Türk milletinin her ferdi milletine sahip çıkmıştır.

Dili ve diniyle bir devlet ve millet olmanın engin tecrübesiyle tazyiklere karşı dik durmasını her zaman olduğu gibi bilmiş Osmanlı son döneminde ve Cumhuriyetin tüm kazanımlarıyla milli devlet, milli dil ve milli kültürüne sarılarak varoluş mücadelesini kazanmıştır.

Ömer Seyfettin'in Ermeni genci Hayıkyan'ın ağzından anlattığı “Bir Ermeni Gencin Hatıra Defteri” kitabı gibi kitapların Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tüm okullara dağıtılması ve okutulması için her yola başvurulmalıdır.

Türkiye devleti ve milletiyle bölünmez bir bütündür demek yalnız devletin yaşıyor olması değil diliyle, kültürüyle, ekonomik, teknolojik, askeri, siyasi ve sosyal yönüyle kalkınma ve gelişmeyi amaç edinen akılcı bireyler yetiştirmesiyle mümkün olacaktır.

Divan-ı Haktan Levh ü kaleme
 Oradan da kat-ı Ledünne
 Oldu emir.
 Dedi ki yüce Rabb
 Olsun Ayvaz pâk ü Pir!..
 Ol sebep oldu Ayvaz Pir u pak önce ruhtan...
 Ve dahi ardından
 Kaftan-ı kamil insandan
 Zahiran etten kemikten
 Ama aslen topraktan batından
 Saf bir Ayvaz-ı Adem.

Bluğunun başında gerekecekti kılması namazını
 Rabbi'ne
 Ama heyhat çıkabilseydi Ayvaz çukurdan.
 O çukur ki en derininin dibiydi kat-ı emmare-i nefsin
 Böyleydi ilk durağı yedi mertebenin ilkincesinin.
 Ki yerine gelsin oyunu feleğin.
 Nerden bilsin Ayvaz başta; yedincisindeydi tüm bu
 mertebelerin.

Şimdi ona lazımdı bir terzi
 Kessin, biçsin diksin.
 Ya da bir hekim-i kalp Hakkel Yakın
 O da kessin, biçsin
 Özden, sözden, gözden.
 Gerekirse yaksın günah damarlarını Rabbin közünden
 Ne Yaparsa yapsın etsin bitsin
 O dahi yeniden diksin
 Ancak yeter ki ki tövbeyle Settar eylesin.

Bunun için çekecekti birçok külfet
 Bilmezdi ki her eziyet aslında bir nimet...
 Aslolan bu iki denizde
 Yürütmekti batırmadan gemiyi marifet...

Böylece kavuşur Ayvaz HAK incisine
 Teslim olduğunda vaad-i Fecr suresine
 Kılmaz sadece Tevidd Enasir ve Nefisle
 Kavuşur Rabbi'nin Mazhar-ı Vahdetine
 Umulur ki böylece yürür Ayvaz
 Elbette makamların en Sâfisine..

Ceyhun DEMİRKOLLU

Seslerin ritimlerin, ahenklerin kaynaşması ile oluşan; hisleri, duyuları, heyecanları güçlü bir biçimde anlatan şiir, dilin özsuğu yazıldığı dilin de öz malıdır.

Cemil Meriç, "Gül ıtrıyla selâmlar sabahı, şair yaratır. Pınar hangi susuzlukları giderdiğinin farkında mı? Güneş sarayları da aydınlatır, kulübeleri de. Öyle seveceksin ki kelimeleri, yalnız senin için raks edecekler. Kelimeler de bütün sevgiler gibi kıskanç. Senin olmalarını istiyorsan, onların olacaksın, yalnız onların.", demiş.

Kelimelerin ruhudur şiir. Kelimeler onunla boyutlanır; derinlik, incelik, nicelik, yücelik kazanır; billurlaşır, şifrelenir. Duygu yoğunluğunun pişirdiği, sevgi yağmurunun tatlandırdığı şiir; edasıyla cezp eder insanı. Size: "haydi yıldızlara merdiven kuralım dersem" inanır mısınız bana? Ama şair, kelimelerin sihirli düğümleriyle kurduğu merdivenle arşınlar yıldızların yolunu. O kadar çok boyutu vardır ki şiirin bilinen matematik denklemlerinin hiç biri bu soylu sanatı çözmeye muktedir değildir. Onun içindir ki tanımını yapmak mümkün olamamıştır bu güne kadar?

Şiiri, herkes bir başka pencereden yorumlamış. İsterseniz bu yorumlardan kendinize uygun olanını seçer; seçtiğinize de şiir tanımı diyebilirsiniz.

Bakalım şimdi nasıl yorumlanmış insanlar şiiri:
 "Şiir, gök kuşağının yedi rengini çocuk gülüşlerinde aramaktır."

"Şiir, Anka kuşunun kanadında uçsuz bucaksız gökyüzünü seyre dalmaktır."

"Şiir, evrenin kutsallığını eşsiz kar tanelerinde görebilmektir."

"Şiir, yeni gelen güne umutla "merhaba" demektir."

"Şiir, dost meclislerinde hayatla dalga geçebilme cesaretini gösterebilmektir.",

"Şiir, sevgi okyanusunda mavi yolculuğa çıkmaktır."

"Şiir, yıldızların ışıltısında, ay yüzlü sevgilinin hayaliyle dans etmektir."

"Şiir, barışa hasret tüm insanlığın tan ağarırken özgürlük türküleri bestelemesidir."

"Şiir, aşk acısı çeken gönüllerin son anda sığındığı bir limandır."

“Şiir, kâğıtla kalemin valsidir.”

“Şiir, duygular senfonisidir”.

“Şiir, uykusuz gecelerde yıldızlarla kurulan dostluk köprüsüdür”

Bana göre şiir: Mevlana’da sema, Hacı Bektaş-i Veli’de incitmeme, Yunus’ta sevgi, Fuzuli’de aşk çılgılığıdır.

Şiir benim için; vatandır, bayraktır, mukaddesattır; istiklal ve istikbaldir.

Şiir; Hazar’dır; Uluslararası Hazar Şiir Akşamlarında Hazar’ın mavi sularına karşı Çin Seddi’nden Adriyatik’ denize kadar Türk birliğinin şarkılarını söylemektir.

Şiir; “Bu oyun hiç bitmesin, bu ateş hiç sönmessin, Birlik ruhu tutuşsun bizim “Çaydaçıra”dan.”, diyebilmektir.

Şiir böyledir de onu vücuda getiren dünyayı, olayları ve insanları herkesten farklı algılayan şair kimdir?

Şair, İbni Sina’ya göre ‘sözün sultanıdır.’ Sıradan insanın gözlemleyebildiği halde ifade edemediği olayları ve olguları güzel ve farklı bir dil kullanarak anlatan kişidir.

Şair, özlem pınarının su taşıyıcısı, milli zevkin ufuk çizicisidir.

Şair, yeryüzüne sevgi yağmuru olarak inen, toprağın sakladığı ambarlarda birikerek çoğaldıktan sonra güzellik pınarlarından akan suyu, gül bahçelerine yönelen bahçivandır.

Şair, yüreği vatan, millet, insan ve insanlık sevdasıyla çarpan iç dünyamızın mimarıdır. Düşlerdeki sevdaya, yüreklerdeki özleme, aşklara, tutkulara mısraları ile can verendir şair.

Şair, “paylaşmaksa sevinci, umudu; bölüşmekse kederi, hüznü; hissetmekse sevgiyi içtenliği; aramaksa güzeli neden güneşe dönük olmasın yüzümüz? Neden kucaklamayalım baharı?”,diyerek yollara düşen; eğilmeden bükülmeden yaşayan; yüzü ak, gönlü kar suyundan ırmak, kış ortasında meltemi yaz ortasında deli poyrazı insan için, insanlık için estirendir.

Şair, kalplere; sevgi, dostluk, kardeşlik tohumlarını ekendir.

Şair, gülmek varken hüznün niye, ağlamak niye? Güzel sözlerle kalpleri fethetmek varken, kırmak niye? Sevmek varken öfke niye? Kin niye? Dostluk varken kavga niye? Diyerek dağ doruklarından kalplere vuran güneşi selamlayandır.

Şair toplumun soluğu, nefesi, haykıran sesidir. Susarsa şairler, korkarsa duygularını ifade etmekten vay haline o toplumun! Ne demişti Mehmet Emin Yurdakul: “Unutma ki şairleri haykırmayan bir millet, sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir.” Evet, Susarsa şairler, korkarsa duygularını ifade etmekten, toplum; umudunu kaybeder, azmini yitirir, kimliğini, tarihini unuttur. Susarsa şair, atalet çöker toplumun üstüne; çöken ataleti atamadığı için üzerinden hissizleşir, duyarsızlaşır, değersizleşir ve çürür içten içe.

AT SÜRME VAKTİ DENİZE

Nasıl unuttuk, kimdi dün meclisimize gelen?
Unutturdu çok şey var ki, para gibi, mal gibi.
Önümüzde umman sanki şu duran bir kaşık su,
Çırpındıkça batıyoruz eyvah ,devrik sal gibi.
Bayrak açtılar zamana gölgesinde kaç devlet,
Erken budadı yangınlar, kaldık çıplak dal gibi.
Nerede o kavuğunu göğe yükselten başlar?
Mühür vurduk tarihe biz, izi durur nal gibi.
Yel değirmenine hücum, yanlışı dönüyor çarkı,
Ayasofya mahzun bekler birini, Bilal gibi.
Kovanlar sahte, çiçekler yapma, kokmuyor artık,
Oğul yapmıyor arılar, şerbet verdik bal gibi.
Hakkını yemek vebaldir hakkı büyük komşunun,
Göz dikmek vacip cebine, bir hak oldu “ Çal !” gibi.
Rehberimiz tüysüz karga, bülbül sanır kendini,
Geleceğimiz fincanda okunuyor fal gibi.
İki adım geri amaç, bir adım ileriye...
Andımıza uymaz kural:“Orda dur ve kal !” gibi.
Sararmıyor hiç yüzümüz, pembe pembe olmuyor,
Çok rengi yabancı bilir yanağımız al gibi.
Sapını yontuyor keser, aslan postunda tilki,
Görmemişti bu millet hiç böyle bir zeval gibi.
Daha çok tekerrür eder öğrendiğim bu tarih,
Bir rüya görmüş gibiyiz, okuduk masal gibi.
At sürme vakti denize,kalk yiğidim kalk, doğru !
Bir Fatih bekliyor millet,Kemal ve celal gibi.
Bir rüya görmüş gibiyiz, okuduk masal gibi.
At sürme vakti denize,kalk yiğidim kalk, doğru !
Bir Fatih bekliyor millet,Kemal ve celal gibi.

Mahir SÜRME LİBEY

Özet

Bitkisel yağlar içerisinde, susamın mucizevi ve yararlı bileşenlere sahip bir yapısı vardır. Baharatlar içerisinde tıbbi madde ve besin maddesi olarak kullanılan susamın yaklaşık 4000 yıllık bir geçmişi söz konusudur. Türk kültür hayatında önemli besin maddelerinden olan susamın bu alanlardaki ilk kullanımı, yerleşik yaşamı kabul eden Uygurlara kadar uzanmaktadır. Öyle ki Uygurların tıp kitaplarında susam “künçi” olarak geçmekte ve susamın ilaç yapımında kullanıldığından bahsedilmektedir.

Susam, eşsiz lezzeti ve aroması sayesinde sofraların başta gelen lezzetlerindedir. Susam, başta tahin ve tahin helvası olmak üzere çerez, şekerleme, simit, çörek, ekme ve diğer bazı unlu mamuller gibi pek çok ürün içerisinde sofralarda yerini almaktadır

Çalışmada, Anadolu Türklüğünde susamın en yaygın kullanım alanı olan halk mutfağı ve halk sağlığındaki önemi üzerinde durulmuştur. Çalışmadaki veriler, görüşme yöntemi ve doküman incelemesiyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler kültür analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu sayede, susamın (küncü) Türk kültüründeki önemine de dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Susam, Türk, Anadolu, Sağlık, Mutfak.

Giriş

İnsanoğlu, ilk dönemlerde temel ihtiyaçlarını (su, yemek, ısınma ve uyku) karşılamak için doğaya başvurmuştur. Temel ihtiyaçlarını bu dönemde toplayıcılık ve avcılıkla karşılayan insanoğlu, değişen yaşam şartlarına bağlı olarak da yeme ve içme kaynaklarını da zamanla değiştirmiştir. Bu durum Türkler için de geçerlidir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk kültür yapısı incelendiğinde onların yaşam biçimlerinin kimliklerine yansıdığı görülmektedir. İlk dönemlerde atlı-göçebe bir kültürde varlık gösteren Türklerin zorluklara katlanabilen, özgürlüğüne düşkün, geleneklerine bağlı, doğa ve hayvanlarla iç içe yaşayan kimlik yapısına sahip olduğu görülmektedir. Atlı-göçebe yaşam tarzına bağlı olarak hayvanlar ardında uzun süren yolculuklardan ötürü kısa sürede hazırlanan ama uzun süre tazeliğini koruyabilen yiyecekler hazırlanmıştır.

Atlı-göçebe yaşam şeklinden yerleşik yaşama geçen Türklerin, zamanla kültür hayatlarında değişimler olmuş ve bu durum yeme-içme alışkanlıklarına da yansımıştır. Mesela, yerleşik yaşamı benimseyen Orta Asya'daki Türklerin tarıma dayalı kültür hayatlarındaki yemek kültürlerinde en çok buğday ve buğday unu ile yapılan yağlı hamur işleri daha ön plana çıkmıştır (Argıllı 2005: 14).

Susamın tıbbi ürün ve besin olarak 4000 yıllık bir geçmişi vardır (Onur 2017: 19). Türk kültür hayatında önemli besin maddelerinden olan susamın bu alanlardaki ilk kullanımı, yerleşik yaşamı kabul eden Uygurlara kadar gitmektedir. Öyle ki Uygurların tıp kitaplarında susam “künçi” olarak geçmekte ve ilaç yerine kullanılan ‘abrus precatorius’ adlı

bitki olarak ifade edilmektedir (Caferoğlu 1993: 82). Susamdan elde edilen susam yağı karşılığında ise “künçit” geçmektedir (Caferoğlu 1993: 82).

XI. yüzyılda susama, yalnızca “küç” diyen Türkler de vardı. Oğuzlar bu çağda susam için geniş olarak “yağ üğürü”, yani “yağlık tane veya tohum” diyorlardı (Ögel 2000: 340). Beylikler ve Osmanlı çağında Türkler, Arap-Fars kültürlerinin “semsem” veya “simsim” sözlerini -belki de Orta Asya'da iken almış olacak- “susam” veya “süsem” şeklinde Türkçeleştirmişlerdir (Ögel 2000: 340).

Bahaeddin Ögel; Türklerin “küncü” kelimesini komşuları olan Orta Asyalı Soğd kavimlerinden almış olabileceklerinden bahsetmektedir (Ögel 2000: 339). Türklerin “künçit”, “künçüt”, sözleri, Harezmsahlar ile Anadolu'daki Osmanlı Türk kültür çevrelerinde de devam etmiştir. Tuncer Gülensoy küncü kelimesinin “kün” gün, aydınlık kökü ve + “-cü” yapım ekinin birleşiminden meydana geldiğini ifade etmektedir. Küncü, künci, küncük, kündüç, künlü kelimeleri de susam tanesi anlamında kullanılmaktadır (Gülensoy 2007: 590). Türk dünyasında susam ve küncü kelimeleri yine ortak kullanımlara sahiptir: Azerbaycan ve Kırgızistan'da “küncüt”, “susam”, Türkmenistan'da “künci”, Kazakistan'da “küncit” “susam”, Karakalpaklarda “günci” (Gülensoy 2007: 591) şeklinde geçmektedir.

Anadolu Türklüğünde önemli besin kaynağı ve halk hekimliği malzemelerinden olan susam, iklim bölgesi olarak özellikle güneybatı sahil şeridinde yetiştirme imkânı bulmaktadır. Bu çalışmada susamın Anadolu Türklüğünde halk mutfağında ve halk sağlığındaki kullanım alanları üzerinde durulmuş-

tur. Çalışmaya geçmeden önce Türkiye’de susam (küncü) yetiştiriciliği hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Anadolu’da Susam Yetiştiriciliği

Susam, sıcak seven bir bitki olup tropik ve subtropik ılıman iklim kuşağının sıcak bölgelerinde yetiştirilmektedir (Tan 2007: 3). Dünyada Çin, Hindistan, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Endonezya ve Sri Lanka gibi Asya ülkelerinde; ülkemizde ise Marmara, Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde tarımı yapılmaktadır (Onur 2017: 20).

Ülkemizde susamın ana ürün ekimi nisan-mayıs ayı içinde; ikinci ürün ekimi ise, hububat hasadını takiben haziran ayı içinde veya temmuzun ilk haftasında yapılmaktadır (Çolakoğlu Yeniay 2015: 6). İlk ürün olarak yetiştirildiğinde toprak sonbahar ve kış aylarında sürülerek, ilkbaharda ekime başlanmaktadır (<https://www.susam.gen.tr/susam-bitkisi.html>). İkinci ürün olarak ekimi ise hububat hasadını takiben haziran ayı içerisinde ya da temmuzun ilk haftasında yapılır. Sonbahar erken yağışları dikkate alınarak mümkün olduğu kadar erken ekilir (Tan 2007: 4). Susam, genel olarak ülkemizde yağışın olmadığı veya kısıtlı olduğu sıcak bölgelerde ikinci ürün olarak yetiştirilmektedir. Her tür toprakta yetişebilmesinden dolayı gelişiminde sıcaklık belirleyici olmaktadır. Susam, sıcak çok sevdiği için sıcaklığa bağlı olarak verim ve tohumdaki yağ miktarı da artmaktadır.

Mart-nisan aylarında toprağa ekilen susam yaklaşık olarak dört aylık bir dönemde gelişimini tamamlamaktadır. Bu yönüyle yetiştirilmesi kısa süreli bitkiler arasındadır. Tohumların çimlenme sürecinde 20 °C üzerinde sıcaklığa sahip olması gerekmektedir. “90-120 günlük gelişme devresinde aylık sıcaklık ortalamasının 20 °C’nin altına düşmemesi ve tohumların çimlenme esnasında toprak sıcaklığının 12-15 °C; optimum 20-25 °C derece olması gereklidir.” (Tan 2007: 2).

Susam bitkisinin çimlenme gücü yüksek olsa da küçük tohumlara sahip olmasından ötürü çıkış gücü zayıf bir bitkidir. Bu nedenle susam yetiştirilecek toprağın önceden susam için hazırlanması gerekir. Susam bitkisi ekildikten sonra suya çok ihtiyaç duyan bir bitki değildir. Fakat yetiştirilme süresinde be-

lirli aralıklar ile sulanması gerekir. Bu şekilde verim daha fazla artacaktır. Susam bitkisinde ilk gelişme oldukça yavaş olur, çiçeklenme başladığında büyüme de hızlanır.

Bitkinin hasat olgunluğuna gelmesi çiçeklenmenin durması, bitkilerin yaprak ve kapsüllerinin sararması, alt yaprakların kısmen dökülmesi ve alt kapsüllerdeki tohumların renk değiştirmesi, alt kapsüllerin sarararak uçlarının çatlamaya başlaması ile anlaşılmaktadır (Çolakoğlu Yeniay 2015: 7).

Olgunlaşma sürecinde susam taneleri dökülme riski yaşar. Bu nedenle susam kapsüllerinin açılma süreci iyi takip edilmeli ve değerlendirilmelidir. Ülkemizde susam tarımıyla ilgili en büyük sorun hasat kısmıdır. Hasatın elle yapılması bu durumda en önemli etkidir.

Halk Mutfağı ve Halk Sağlığında Susam

Ali Baba ve Kırk Haramiler masalında, Ali Baba’nın “Açıl susam, açıl.” ifadesiyle Ali Baba için mağaranın kapısı açılır ve Ali Baba sınırsız servete sahip olur. Aynı durum susamın kapsüllerinin zamanla olgunlaşmasıyla başlayan süreç için de geçerlidir. Kapsüllerin açılmasıyla birlikte kapsüller, içerisinde gizledikleri sınırsız hazineleri insanlara sunar. Susam ya da diğer adıyla küncü tanelerini, insanoğlu çeşitli amaçlar için kullanır. Özellikle halk mutfağı, halk sağlığı ve ilaç ve kozmetik sanayi bu alanda ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde halk mutfağı ve halk sağlığı alanlarındaki uygulamalar üzerinde durulmuştur.

Halk Mutfağında Susam

Susam; başta tahin ve tahin helvası olmak üzere çerez, şekerleme, simit, çörek, ekmek ve diğer bazı unlu mamuller gibi pek çok ürünün (Çolakoğlu Yeniay 2015: 4) yapımında kullanılmaktadır. Susam, bu ürünlere lezzet ve görsellik kazandırdığı için tüketicinin tercihini de önemli ölçüde etkilemektedir. Susam ve susamla ilgili Anadolu mutfağında başlıca şu ürünler görülmektedir.

Aşure: Aşurenin içerisine buğday, nohut, fasulye, kuru üzüm, kayısı, badem ve ceviz gibi çeşitli baklagiller; meyve ve sert kabuklu yiyecekler katılır. Bunun dışında bazı bölgelerde haşhaş, susam, nar, kenevir, kuru elma ve portakal gibi malzemeler de eklenmektedir. Susam, aşurenin vazgeçilmez unsurlarındandır

Batırık: Batırığın yapım aşamasındaki olmazsa olmaz malzemeler içerisinde susam (küncü) da yer almaktadır. Ana malzemeler; düğürcük (ince bulgur), yer fıstığı ezmesi, havanda dövülmüş susam, salça, soğan, rendelenmiş domates ve diğer garnitürlerdir.

Küncülü çörek: Kara çörek, küllü çörek gibi adlarla bilinen çöreğin yapımı sırasında üzerine bol miktarda susam kullanıldığı için bu isimle bilinmektedir. Bu çöreğin yapımında yağ kullanılmadığı için asıl aromasını küncüden almasından dolayı Mersin yöresinde bu isimli de bilinmektedir. Günlük hayatın her aşamasında karşımıza çıkan küncülü çörekle ilgili değişik inanışlar ortaya çıkmıştır. Adana Karaisalı'da söz kesilirken küncülü çörek yenirse evlenecek kişilere uğur getireceğine inanılmaktadır (Göçer 2014: 108).

Küncülü ekmek: Şanlıurfa ve yöresinde genellikle dini bayramlardan bir gece önce ekmek hamuru hazırlanır. Hamur hazırlanırken unun içerisine susam (küncü) katılarak yoğrulur. Hazırlanan hamur, ekmek fırınında pişirilerek hazır hâle getirilir. Ekmeğin her yerinde susam olduğu için çok lezzetli bir tadı vardır (KK.1).

Küncülü kavurğa: Kavurğa, kuruyemiş olarak yenilmek üzere kavrulmuş buğday gibi tahıllardan yapılan yiyecektir. Küncülü kavurğa için ilk önce tavada buğday kavrulur. Küncü kavrulurken sıçradığından ikisi birlikte kavrulmaz. Buğday ile küncünün karıştırıldığı bu kavurgaya "küncülü kavurğa" denilmektedir (Doğaner 2013: 163).

Küncüden yapılan kavurgayla ilgili Adana Karaisalı'da bir inanç söz konusudur. Çobanın cebine kavrulmuş küncü (susam) kavurgası katılır. Bu küncüyü, çoban akşama kadar cebinde gezdirir. Çoban eve döndüğünde loğusa kadına çobanın gezdirdiği küncü yedirilir; böylece loğusanın sütünün bol olacağına inanılır (Göçer 2014: 52).

Ölü helvası: Kişi öldükten sonra üçüncü gününde pekmez ve susamdan yapılan un helvası (Kök 2006: 59). Kavrulmuş küncü (susam) dövülüp tereyağında kavrulmuş un ile karıştırılır. Daha sonra pekmez ilave edilerek yoğrulur. Bu karışım avuç içinde sıkılıp şekil verilerek servis yapılır (Öger 2003: 346; Kök 2006: 59).

Pide: Çok tercih edilen hamur işlerindedir.

Özellikle Ramazan aylarında ekmek olarak tüketilmektedir. Pidenin birçok çeşidi vardır. Susamlı, yumurtalı ve içli olmak üzere farklı şekillerde yapılır. Ama pideye asıl lezzetini veren unsur susamdır (KK. 2).

Simit: Sokak simidi, kandil simidi, pekmezli simit... Her ne isimle bilinirse bilinsin susam, simitlerin hem dış yapılarını süslemekte hem de simide eşsiz lezzetini vermektedir.

Susam şekeri (Krokan): Teflon tavaya bir miktar şeker alınır ve kısık ateşte erimeye bırakılır. Sık sık karıştırılırken içerisine limon suyu da eklenir. Bu arada büyükçe eşit boyda yağlı kağıt kesilir. Şeker tamamen eriyince ocağın altı kapatılıp uygun miktarda kavrulmuş susam eklenip hızlıca karıştırılır. Karışım yağlı kâğıdın üzerine döküp diğer yağlı kâğıdı üstüne kapatıp merdane ile düzleştirilir. Bu durumda krokan bıçakla istenilen boyutta kesilir ve soğumaya bırakılır (www.nefisyemektarifleri.com).

Susam (küncü) yağı: Susam yağı, yemeklik bir yağ olmasına karşın kullanımı ekonomik olmadığı için ülkemizde bitkisel yağ olarak kullanımı sınırlı kalmıştır (Bozkurt 2006: 1). Susam yağı antioksidan yönünden zengindir. Bu zenginlik susam tohumunun kavrulup kavrulmamasına ve susam tohumunun cinsine göre çeşitlilik gösterir. Yazlık bir yağ bitkisi olan susam bitkisinin tohumları % 50-60 yağ ve % 25 protein içermektedir (Ümmetoğlu 2016: 1).

Tahin: Susamların kavrulup soğutulduktan sonra değirmende çekilmesiyle elde edilir. Değirmende çekilen susamın istenilen kıvama gelmesi için içerisine genellikle uygun miktarda zeytin veya susam yağı karıştırılır (KK. 3). Tahinin uzun süre tokluk hissi veren bir yapısı vardır.

Tahin helvası: Tahin helvasının yapımında iki su bardağı un, sekiz çorba kaşığı pudra şekeri, sekiz yemek kaşığı tahin ve iki yemek kaşığı tereyağı kullanılır. İlk önce tereyağı bir tavada ısıtılarak sıvı hâle getirilir. Kızaran yağın içerisine un ilave edilir ve un kahverengi bir hâl alıncaya kadar karıştırılır. Un çok fazla kavrulmaz sadece rengi değişinceye kadar bu işlem devam ettirilir. Daha sonra ocak söndürülerek un soğumaya alınır. Bu arada un iyice karıştırılarak içerisindeki toprak parçalarının ufalanıp kaybolması sağlanır. Bu süreç topaklık kalmayacağına kadar devam eder.

Soğuyan un tekrar ocağa alınır. Hafif ısıtıldıktan sonra içerisine pudra şekeri dökülerek karıştırılır. Pudra şekeri una yedirildikten sonra içerisine tahin ilave edilir ve ocak kısık ateşte yanarken karıştırma işlemi devam ettirilir. Tahinle un tamamen birbirleriyle karışıp özdeşleştikten sonra ocak kapatılır ve karıştırma işlemi bu halde sürdürülür. Karıştırma devam ettikçe bütün malzemeler özdeşleşerek güzel bir kıvam alır.

Helva, tam olarak soğumadan bir kaba yerleştirilir ve sıkıca bastırılır. Daha sonra dinlenmesi için buzdolabına yerleştirilir. Bir gece dolapta bekleyen helva hazır durumdadır (KK. 3).

Halk Sağlığında Susam

İnsanoğlu, ilk dönemlerden beri yaşamayı devam ettirmek için hastalık karşısında çeşitli yöntemler aramıştır. Bu arayış alternatif tıbbın ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Çalışma konumuz olan susam; bağışıklık sistemine, vücut direncine iyi gelmekle birlikte susamın mucizeler yarattığı bir diğer alan da saç ve cilt bakımındır.

Halk Hekimliği

Halk hekimliği “Modern tıbbın yapabileceğimiz bir şey kalmadı.” demesiyle ortaya çıkan uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Alptekin 2010: 85). Susam, doğrudan halk hekimliğinde kullanıldığı gibi susamın yağ hâline dönüştürülmüş şekli de kullanılmaktadır.

Ağrıyan yerlerin tedavisi: Eski Uygurların ilaç reçetelerinde susamdan faydalandığı yazmaktadır. Uygur tıp kitaplarında turpun dövüldükten sonra susam yağıyla karıştırılıp ağrıyan yere sürülmesiyle ağrıyan yerdeki ağrının geçtiğinden bahsedilmektedir (Ögel 2000: 246). Günümüzde uygulamaların benzerleri tatbik edilmeye devam etmektedir.

Muğla’da boğaz ağrılarına karşı sıcak susam dövülerek boğaza sarılmaktadır. Bunun yanında boğazı ağrıyan kişiler susam yağı da sürmektedir (Karakum 2008: 117).

Malatya Doğanşehir’de boyun fitiği ya da boyun ağrıları için karışım hazırlanır. Isırgan tohumu, çörek otu ve küncü (susam) iyice ezilerek karıştırılır. Daha sonra bu karışım halis bala katılarak yenir ya da boyna sürülür (Kurt 2012: 371). Böylece ağrının geçeceğine inanılır.

Astım tedavisi: Susamın çiğ veya kavruarak

yenildikten sonra nefes açan bir lezzetinin olduğu söylenmektedir (KK. 4). Adana Düziçi’nde astım hastalığının tedavisinde susam yağı kullanılmaktadır. Astım için zencefil kökü, susam yağı ve bolat şekeri (nöbet şekeri) karıştırılıp elde edilen karışım sabahları aç karna bir çorba kaşığı içilmektedir (Korum 2008: 60).

Basur tedavisi: Kanlı basurun tedavisi için besleyici tohumlardan elde edilen karışım düzenli olarak içilmektedir. Elde edilen karışımdaki tohumların her biri mucizevi özelliklere sahiptir. Bu karışımda susam yağı da gözden kaçmamaktadır.

Konya’da 25 gram pırasa tohumu, 10 gram havlıcan, 10 gram şeytan boku, 5 gram reksibahri ve 5 gram zencefil güzelce dövülerek yarım kilo erimiş balın üzerine dökülüp karıştırılır. Her gün 200 gram susam yağı içildikten sonra akşam ve sabah bu hazırlanmış bu ilaçtan içilmeye devam edilir (Çevik 2008: 44).

Cilt hastalıkları ve yanık tedavisi: Özellikle nemli iklim bölgelerinde sıcak nedeniyle ya da terlemekten dolayı vücutta oluşan küçük pembe kabarıklara isilik adı verilir. İsilik, dönemsel bir hastalık olmasına rağmen insanlara verdiği rahatsızlıktan ötürü insanlar tarafından çeşitli çözüm yolları üretilmiş ve kırsal kesimlerde isilikle ilgili çeşitli halk hekimliği uygulamaları geliştirilmiştir.

Osmaniye ve yöresinde susamın taze yaprakları ile dalları isilikli bölgeye sürülür (Tülüce 2009: 177). Böylece isiliğin geçeceğine inanılır. Aynı uygulama Adana merkezde de görülmektedir (Özgen 2007: 57).

İklimin soğuk ve kurak olduğu bölgelerde nem eksiliğinden ötürü deride bozulmalar meydana gelir. Özellikle dudak ve el üzerinde meydana gelen çatlaklara karşı susam yağı kullanılmaktadır. Kalsiyum ve diğer besinler yönünden zengin bir yapısı olan susam yağı vücutta meydana gelen tahribatlara karşı kullanılmaktadır. El üzerinde meydana gelen çatlaklar için bir hafta sürekli olarak akşam yatmadan önce susam yağı kullanılırsa kısa sürede iyileşeceğine inanılır (KK. 2).

Yanık, yüksek ısı karşısında vücuttaki derinin tahrip olmasıdır. Yanma sonucunda meydana gelen deri tahribatını önlemeye yönelik halk hekimliğinde çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmektedir

Öyle ki bu uygulamalar içerisinde susam yağının etkili bir kullanım alanının olduğu bilinmektedir.

Yanan bölgedeki derinin kendini daha çabuk toparlaması ve acıyı azaltması amacıyla Muğla (Satır 1994: 189), Gaziantep (Bozyiğit 2011: 79), Osmaniye (Tülüce 2009: 182), Adana (Özgen 2007: 53) ve Mersin'de (KK. 2) susam yağı sürüldüğü görülmektedir.

Kalsiyum ve diğer proteinler yönünden zenginliğiyle ön plana çıkan susam yağı ayrıca Adana merkezde selülit tedavisinde de kullanılmaktadır (Özgen 2007: 45).

Vücutta döküntü, kabarıklık, şişkinlik ve kızarıklarla kendisini belli eden uyuz hastalığı kaşıntıyla başlayıp yaraya dönüşmektedir. Adana ve çevresinde uyuza karşı çeşitli bitki yağlarının da bulunduğu merhem hazırlanmaktadır. Bunun için ardıç katranı, kükürt, balık yağı, tavuk yağı, susam yağı ve zeytinyağı bir araya getirilerek karıştırılır. Elde edilen bu merhem hastanın uyuz olan yerlerine sürülür (Kurum 2008: 28). Böylece hastalığın iyileşeceğine inanılır.

Mide hastalıklarının tedavisi: Mersin ve yöresinde kabız olan kişilere kavrulmuş susam kavurması yedirilir veya susam yağı içirilir. Bu sayede kabızlığın geçeceğine inanılır (KK. 3).

Osmaniye'de mide ülseri olan kişilere susam yağı ile bal karıştırılıp yedirilir (Kurum 2008: 49). Susam yağındaki salgının ülserli bölgeyi (yarayı) tedavi ettiği bilinmektedir (KK. 4).

Tedavide kullanılan susamın karın ağrısını gidermenin yanı sıra midedeki [böbrekteki] taş ve kumları düşürücü etkisi vardır (Deniz 2005: 178). Muğla'da karın ağrısı çeken bebeklerin karınlarına kekik ve susam karışımından elde edilen merhem sürülmektedir (Satır 1994: 137).

Çukurova konargöçerleri arasında soğuk geçmesinden dolayı midesi ağrıyan kişiye pekmezle susam karışımından elde edilen merhem tatbik edilir. Susam ile pekmez bir kapta koyu kıvama gelinceye kadar kaynatılır. Elde edilen karışım hastanın karnına sarılır (Doğaner 2013: 299).

Göbeğin olduğu yerden kayarak vücudun başka bir bölümüne doğru hareket etmesine "göbek düşmesi" adı verilir. Göbek düşmesi gerçekleştiğinde, kırsal bölgelerde bitkisel yağlar veya karışımlar kullanılarak göbek yerine getirilmeye çalışılır. Adana'da bu uygulamada susam yağı kullanılmaktadır (Özgen 2007:

120; Kök 2006: 101).

Saç bakımı: Genetik, mevsim geçişleri, düzensiz beslenme, deri hastalıkları, stres ve depresyon gibi birçok nedene bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülen saç dökülmesini önlemek için halk tarafından çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir.

Aydın'da genel olarak saçlarda meydana gelen dökülme ve kepeklenme için badem, susam, defne ve çam terebentin yağları hep birlikte karıştırılarak saçlara sürülür (Ülger 2012: 50). Bu karışımın saçlarda bekletilmesinin saçlara çok faydalı sağladığı bilinmektedir. Öyle ki susam; kalsiyum, potasyum, fosfor, B vitamini ve demir içermekte olup E vitamini ve mineraller bakımından da zengindir. Cilt ve saçların E vitamini ihtiyacını karşılamaktadır. Susam yağının cildi, saçı, kirpikleri parlaticı ve canlandırıcı özelliği bulunmaktadır (Ümmetoğlu 2016: 10).

Sarılık tedavisi: Aydın'da sarılık olan bebeklere veya çocuklara "bör hamuru" vurulur. Bu hamurun içine kırk bir çeşit ot, susam, sadeyağ (tereyağı), ve yumurta katılır. Bu hamur bebeklere hem yedirilir hem de karın üzerine konulur. Böylece sarılığın geçeceğine inanılır (Ülger 2012: 105).

Halk Baytarlığı

İnsanların hayvanları ehlileştirip onlardan faydalanmaya başlamalarıyla birlikte halk baytarlığı müstakil bir hâl almıştır. Halk baytarlığı da insanların kendileri için uyguladıkları tedavi yöntemleri gibi uzun tecrübeler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Adana Düziçi'nde hayvanların tedavisi sırasında uyguladıkları halk baytarlığı uygulamasında susam yağı da kullanılmaktadır. Hayvanların vücudundaki yaraları tedavi etmek için ardıç katranı, kükürt, çam sakızı, tavuk, balık ve susam yağları karıştırılıp yaranın bulunduğu yere sürülür (Kurum 2008: 84). Bu sayede yaranın hem mikrop kapması engellenmiş olmakta hem yara daha çabuk iyileşmektedir.

Halk baytarlığında susam yağından faydalanılma alanlarından birisi de şu şekildedir: Adana Düziçi'nde keçinin memesindeki yarayı iyileştirmek için, susam yağı ile zeytinyağı karıştırılır ve bir enjektör yardımıyla keçinin memesine akitılır (Kurum 2008: 84).

Mersin Tarsus'ta hayvanların karnının şişmesi durumunda susam (küncü) önce kavrulur, sonra dibekte dövülüp pekmezle karıştırılarak pişirilir (Öger 2003: 346).

Sonuç

Susam, ülkemizde iklim şartlarının uygunluğundan dolayı özellikle güney ve batı sahil bölgelerinde ekilmektedir. İklim şartlarına bağlı olarak bazen birinci ürün bazen de hububat hasatından sonra ikinci ürün olarak da yetiştirilmektedir.

Susamın hasat ve harmanının zor olmasından ötürü maliyeti artmakta buna bağlı olarak ülkemizde yağ sanayinde fazlaca kullanılamamaktadır. Buna rağmen ilaç ve kozmetik sanayinde etkin olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında susam yağı ilk dönemlerde olduğu gibi halk hekimliğinde de kullanılmaya devam etmektedir.

Türkiye’de daha çok eşsiz lezzeti ve aroması sayesinde sofraların başta gelen lezzetlerindedir. Susam, başta tahin ve tahin helvası olmak üzere çerez, şekerleme, simit, çörek, ekmek ve diğer bazı unlu mamuller gibi pek çok ürün içerisinde sofralarda yerini almaktadır.

Susamla ilgili halk sağlığı uygulamaları genellikle susam yetiştiriciliğinin yapıldığı Güneydoğu Anadolu, Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde

karşımıza çıkmaktadır. İç kesimler ve Karadeniz Bölgesinde neredeyse bilinmemektedir.

Kalsiyum ve diğer besinler yönünden zengin bir yapısı olan susam yağı vücutta meydana gelen tahribatlara karşı kullanılmaktadır. Bu kullanım ilk dönemlerde olduğu gibi günümüz halk sağlığında kullanılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

ALPTEKİN, Ali B. (2010). “Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği”, *Milli Folklor*. Sayı 86, 5-20.

ALPTEKİN, Mehmet (2018).“Yörüklerde Bir Azık Türü: Çörek”, *Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 16, 381-392.

ARGILLI, Elif (2005). *Elif’in Mutfağından Ağzınıza Layık 400 Tarif*, İstanbul: Omega Yayınları.

BOZKURT, Gülbin (2006). Susam Yağının Antioksidan Özellikteki Başlıca Bileşenlerinin Nitelik ve Nicelikleri Üzerine Araştırmalar, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir

BOZYİĞİT, Nuray (2011). Gaziantep'te Halk Hekimliği (Merkez), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep

CAFEROĞLU, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ÇEVİK, Bülent (2008). Konya'da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

ÇOLAKOĞLU YENİAY, Hilal (2015). Türkiye'de Yetiştirilen Bazı Susam Tohumu Çeşitlerinin Lezzet Karakteristiklerinin Objektif ve Duyusal Yöntemler Kullanılarak Belirlenmesi ve Kavurma İşleminin Bu Karakteristiklere Etkisinin İncelenmesi. Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

DENİZ, S. (2005). *Bitkilerle Tedavi*. İstanbul.

DOĞANER, A. (2013). Çukurova Konargöçerlerinde Halk Kültürü ve Halk Edebiyatı, Basılmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

GÖÇER, Osman (2014). Adana İli Karaisalı İlçesi Halk Kültüründe Halk İnançları, Bayramlar ve Törenler. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARAKUM, Arife (2008). Muğla Yöresi Halk İnanç ve Uygulamalarının Değişim ve Dönüşüm Dinamikleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

KÖK, Zeynep (2006). Karaisalı (Merkez) Halk Kültürü Araştırması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

KURT, Begüm (2012). Malatya İli Doğanşehir İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

KURUM, Uygur (2008). Düziçi'nde Halk Hekimliği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

ONUR, Neslihan (2017). "Türk Mutfak Kültüründe Özel Bir Tat: Manavgat'ın Altın Susamı", *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, Sayı

1, 19-25.

ÖGEL, Bahaeddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖGER, Adem (2003) Tarsus Yöresi Dağ Köylerinde Halk Kültürü Üzerine Bir İnceleme, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

ÖZGEN, Zübeyde N. (2007). Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

SATIR, Sever G. (1994). Muğla'da Halk Hekimliği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

TAN, Şemsettin (2007). "Susam Tarımı", *Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Çiftçi Broşürü No: 135*, İzmir.

TÜLÜCE, Lütfiye (2009). Osmaniye İli Merkez İlçeye Bağlı Köy ve Mahallelerde Halk Kültürü Araştırması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

ÜLGER, Züleyha (2012). Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

ÜMMETOĞLU, Meltem (2016). Manisa İl ve İlçelerinde Yetiştirilen Susam Çeşitlerinin; Dağılımı ve Mevcut Durumunun Araştırılması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

<https://www.susam.gen.tr/susam-bitkisi.html> adresinden 12.12.2018 tarihinde alınmıştır.

<https://www.nefisyemektarifleri.com/susam-krokan-tarifi-365935/> / adresinden 10.12. 2018 tarihinde alınmıştır.

Kaynak Kişiler

KK. 1: Yasemin Kelekçi, 1991, Şanlıurfa, üniversite öğrencisi.

KK. 2: Selcan Alptekin, 1978, Mersin, ön lisans mezunu, çalışmıyor.

KK. 3: Dilber Yıldız, 1968, Kilis, okuma-yazma yok, ev hanımı.

KK. 4: Yumma Karakuş, 1955, Kilis, okuma-yazma yok, ev hanımı.

ATASÖZÜ VE DEYİM ARAŞTIRMALARINA KATKILAR: BİR ATASÖZÜ, ÜÇ DEYİM ÜZERİNE

Nail TAN

Dil biliminin alt dalları paremiyoloji/atasözleri bilimi ve frazeiyoloji/deyim bilimi, halk bilimiyle de ilgili olduğundan, daima araştırmalarımız dâhilinde yer almıştır. Atasözleri ve deyim sözlüklerine ya hiç girmemiş ya da çeşitlemesine yer verilmiş sözleri, Türkçeye kazandırmak, unutulmaktan kurtarmak başlıca amacımız olmuştur. Bu hizmetin yanı sıra yanlış veya eksik anlam vermeler üzerinde durmayı bir görev bildik. Ele aldığımız sözlerin çoğunu sözlü kültürden, kullanılış bağlamıyla birlikte derlemeye özen gösterdik. Bu yazımızda bir atasözünü ve üç deyim daha değerlendirmek istiyoruz.

Kel, kele kel demeyince başı ağrır.

TDK uzmanlarından DTCF Halk Bilimi Bölümü mezunu Âdem Terzi'nin 1 Haziran 2016 tarihinde incelememiz için bize verdiği bir atasözünü. Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde T.C. vatandaşları TDK'ye çeşitli sözler gönderip anlamını sorabiliyorlar. Sözlüklere girmesini isteyebiliyorlar.

Öncelikle, bu atasözünün içinde en çok söz varlığı barındırdığına inandığımız belli başlı atasözleri sözlüklerinde yer alıp almadığını araştırdık. TDK, Ömer Asım Aksoy, Nurettin Albayrak, Prof.Dr. İsmail Parlatur, Feridun Fazıl Tülbentçi ve Metin Yurtbaşı'nın hazırladığı atasözleri sözlüklerini taradık. Atasözümüze veya yakın anlamlı bir çeşitlemesine rastlamayınca sözün önemi, değeri daha da arttı.

Atasözüne en yakın anlamlı bazı örnekler TDK'nin bölge ağızlarından derlediği sözlerden oluşan Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler kitabında anlamları verilmeksizin rastladık. Şu söz, eş anlamlısıdır denilebilir:

Kör, köre çit demese, körün bağı yarılır (Yavuz, Şavşat/Artvin, TDK 2016:172).

Atasözümüzle ilgili diğer örnekler ise deyim bölümünden şunlardır:

Kel, keli beğenmiş, keli kimler beğenmiş? (Eğridir/Isparta, TDK 2016:367).

Kel keli kınamış, başında baykuş tünemiş (Yaka, Dazkırı/Afyon, TDK 2016:367).

Kellik, bugün önemli ölçüde tedavi edilebilen genel olarak bedensel bir kusur, engel kabul edilen bir durumdur. Antalya, Mersin, Karaman, Manisa gibi bazı illerimizde kel; "çirkin, kötü, fena" anlamlarında

da kullanılır (TDK DS 1975: VIII/2725). Kel adam; etrafına zarar veren, sevilmeyen, istenmeyen insan demektir. Atasözleri ve deyimler; birinci, dış anlamları dolayısıyla değil ikinci, iç, mecazi anlamları dolayısıyla kullanılarak kalıp sözler hâline gelmişlerdir. Sözümlerimizi bu açıdan değerlendirdiğimizde gerçeğe daha yakın anlamlar verebiliriz.

Toplumda hırsızlar, dolandırıcılar, suç işlemeye meyilli diğer kişiler, genelde başkalarını kendilerinin huyunda görmeyi benimsemiş kimselerdir. Böylece; yaptıklarından, işledikleri suçlardan, verdikleri zarardan dolayı vicdan azabı çekmezler, kimseden utanmazlar. Bedensel engelliler, söz gelimi keller ise aynı durumdaki diğer insanları gördüklerinde empati kurup psikolojik olarak rahatlama duygusunu yaşarlar. Görme engellinin, duyma engellinin rahatlama amacıyla arkadaşının kusurunu ileri sürmesi çok nadir olaylardandır.

Kel kelimesinin kötü, fena anlamında kullanıldığına güzel bir örnek, eski Başbakanlardan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu tarafından 27 Ekim 2015 tarihinde yaptığı ve basın organlarına yansıyan konuşmasında verilmiştir. O günün Başbakanı Davutoğlu, gençlerle yaptığı bir sohbet toplantısında şu cümleleri söylemiştir: "Annemin güzel bir sözü vardır: Kel erkek karısını döver, kel kadın çocuğunu döver." Karamanlı bir ailenin oğlu olan Başbakan Davutoğlu'nun annesi "kel"i, TDK'nin Derleme Sözlüğü'nde belirtildiği gibi kötü, fena anlamında kullanmıştır.

Bu atasözünü iki anlamıyla sözlüklere almak gerekmektedir: "1. Bedensel engelliler, diğer engellileri gördüklerinde genellikle psikolojik rahatlama yaşarlar. 2. Kötü, fena, çevresine zararlı davranışlarda bulunanlar, genellikle vicdanlarını rahatlatmak amacıyla diğer insanları da kendileri gibi görme eğilimi içersindedirler."

Takayı kındırdı, manık tıkdıldı.

Mersin'in eski Namrun beldesi, günümüzün Çamlıyayla ilçesinin bir deyimini. Mahallî ağızla; "Takayı kındırdı manıg dıgıldı." şeklinde söyleniyor. Güncel, ölçünlü Türkçeye aktaracak olursak; "Kapıyı aralık bıraktı, kedi içeriye girdi." Deyimi, 19 Eylül 2013 tarihinde Çamlıyayla'yı gezerken 75 yaşındaki Akın Ekener'den bizzat derledik.

Tarsus Belediye Başkanlığınca düzenlenen “Karacaoğlan Şelale Şiir Akşamları” faaliyetindeki on yıl kadar (2003-2013) seçici kurul üyeliğimiz sırasında Çamlıyayla'nın ünlü iğne oyunlarını yerinde incelemek amacıyla 2013 yılında ilçeye gitmiştik. Yol arkadaşlarımız; oyaları inceleyip Türkiye'ye ve dünyaya tanıtan Çamlıyaylalı Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi Prof.Dr. Taciser Onuk, eşi İnşaat Y.Müh. Tugay Onuk ve halk bilimci, bizim gibi seçici kurul üyesi Hayrettin İvgin'di. Adı gibi, Çamlıyayla Toroslar'da bir yaylaydı. Yol kıvrıla kıvrıla bizi yükseklerle ulaştırıyordu. Çamlıyayla'ya yaklaştığımızda ev sahibemiz dedi ki: “Bizim yörenin, gün yüzü görmemiş güzel sözleri vardır. Mesela; takayı kindirdi, manık dıkıldı derler. Fan fana ulumak, fin fin ötmek derler. Yazlıkçılar gidince Çamlıyayla fan fan ulur.” Söylediği ilk söz dikkatimizi çekti hemen. Anlamını sorduğumuzda Taciser Hanım dedi ki: “Eksik söylemiş olabilirim. Yaylada daha iyi bilenlere sorar, öğreniriz. Nitekim, o tarihte 75 yaşında olan Akın Ekener'i evinde ziyaret edip deyimim gerçek anlamını öğrendik.

Akın Ekener'den öğrendiğimize göre; sözün dış anlamı takayı (kapı veya pencereyi) yarı açık bıraktı; manık (kedi) dıkıldı (içeri girdi) şeklindedir. Ancak, bu söz hiçbir zaman kedi için söylenmezmiş. İnsanlarmış kastedilen. Deyim, yörede hatalı, zarar verici bir davranışta bulunup ailesini, çevresindekileri üzenleri ifade için kullanılmış. Küçük, önemsemediğimiz hatalı hareketler ilerde tafisi zor büyük zararlara, küskünlüklere sebep olabilir açıklaması da Akın Ekener'den.

Akın Bey'den öğrendiklerimizle yeterince tatmin olamamıştık. Ankara'ya döndükten iki yıl sonra ricam üzerine Prof.Dr. Taciser Onuk, Çamlıyaylalı 1955 doğumu oya ustası Nuriye Gür'ü 25 Aralık 2015 tarihinde yanımdan telefonla aradı. Deyimin anlamını bir de ondan duymak istedik. Akın Bey'in söylediklerini önemli ölçüde doğruladı ama deyimim anlamını daha açık ifade etti. Çamlıyayla'da etrafına zarar veren yaramaz bir çocuk veya aynı özelliklere sahip sevilmeyen, istenmeyen biri odaya, meclise girdiği zaman kulaklara bu deyim fısıldanmış.

Mahallî araştırmalarımızı tamamlayınca, deyimi sözlüklerde arama ve anlamını doğrulama aşamasına geçtik. TDK'nin Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'ne göre; “taka” Çukurova'da kapı, pencere; “kindirmek” kapı veya pencereyi hafif aralık, açık bırakmak; “manık” kedi, kedi yavrusu; “dıklamak/tıklamak” ise içeriye girmek anlamlarındadır (TDK DS 1963-

1982: IV/1455, VIII/2810, IX/3122, X/3804-805).

Deyimin kilit taşı manık yani kedidir. Kedi, halk kültürümüzde önemli bir hayvandır. Bir folklor sözlüğünün kedi maddesinde şu bilgileri görmekteyiz (Artun 2014:295): “Kedi öldürmek günahıdır, ancak bir cami yaptırılarak günah affettirilir. Kedinin sırtının Peygamberimiz Hz. Muhammed tarafından sıvazlandığına, bu yüzden hiçbir zaman sırt üstü düşmeyeceğine inanılır.

Kediler, eve sokulmalarına rağmen nankörlük edip ahirette insanları kötülerlermiş. Kediler, insanın ruhunu çalar, ömrünü kısaltırlarmış. Kedi ile aynı odada yatmak doğru değildir. Kedinin birinin üzerinden atlaması uğursuzluk getirir.”

Görülüyor ki, gelenek görenek ve inançlarımız içerisinde kediyile ilgili olumsuz unsurlar daha çoktur. Çamlıyayla gibi köyden ilçeye dönüşen, geleneksel kültürün hâkim olduğu yerlerde, yazın ve sonbaharda evlerin sofalarında daima meyve kakları, pestil, biber patlıcan fasulye askıları, tarhana bulgur sergileri olur. Çamaşırlar asılıdır. Süt, yoğurt, peynir gibi kedinin sevdiği yiyecekler göz önündedir. Kedi, eve girdiğinde kurutulan sebze ve meyveler arasında gezebilir, oyun isteği geldiğinde bunları dağıtabilir, açtıktaki yiyecekleri yiyebilir, tüylerini tarhanaya dökebilir. Bu sebeple, kedinin evde daima bulunması istenmez. Bahçeye çıkarılır çoğu zaman. Deyime mecazi anlam verilirken onun söz konusu zarar verici yönü dikkate alınmıştır denilebilir.

Deyimin öncelikle Çamlıyayla kökenli olarak TDK'nin Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler sözlüğüne mahalli söylenişiyile (Takayı kindirdi, manık dıgıldı) girmesi gerekir. Dipnotta şu anlamı belirtilebilir: “Küçük ihmallerin büyük zararlara yol açabileceğini ima amacıyla çevresine zarar verebilecek kişilerin eve, kahveye girmesi, düğüne meclise gelmesi durumunda gıyaplarında kullanılır.”

Genel deyim sözlüklerine ise şöyle alınabilir: “Kapıyı araladı, kedi girdi/Takayı kindirdi manık tıklıldı: Küçük ihmallerin, beklenmedik büyük zararlara yol açabileceğini hatırlatmak amacıyla söylenir.”

O benden abdest sormaz, ben ondan namaz sormam.

Çorumlu halk kültürü derlemecisi Can Yoksul'un kitabından seçtiğimiz bir deyim (Yoksul 2013:511). Alevi Sünni dostluğunu, inanç hoşgörüsünü ifade ediyor.

Can Yoksul'un kitabında binlerce söz, anlamı verilmeden sıralanmıştı. İsteğim üzerine, 14 Şubat 2017

tarihinde bu deyimle ilgili şu açıklamayı gönderdi: “Bu söz, aslında birkaç anlam taşımakta. Bu anlamların hepsini tek bir cümlede, sözde toplayabiliriz. Geçim ehli ol. Çorum’un birçok yöresinde köyler Alevi (Kızılbaş) Sünni olarak karışıktır. Kızılbaş, Bektaşî, Sünni halk, birçok köyde yan yana yaşar. Bu köylerde hiçbir zaman mezhep çatışması olmamıştır. 1950’li yıllardan sonra bu ayrılığı körükleyenler ortaya çıkmış, 1980 Çorum Olayları sırasında da konu alevlenmiş, komşu komşuya düşman edilmiştir. Çorum yöresinde Türk, Kürt, Alevi, Sünni evlilikleri oldukça yaygındır. Kent merkezinde bu durum daha belirgindir. Bu nedenle, aile ve komşuluk ilişkileri açısından bir tartışma yaşanmaz. İnanç ayrılıkları söz konusu edilmez. Bu söz, bu yüzden ortaya çıkmış ve benimsenmiştir.”

Birbiriyle iyi geçinen karı koca, gelin kaynana, iki dost veya iki komşuya işin sırrı sorulduğunda da bu cevabın alındığı görülmektedir.

Deyimin, “Dini, etnik, kültürel ayrılıkları sorgulamadan hoşgörü içinde yaşamının yolu.” anlamıyla sözlüklere girmesinde yarar vardır.

Sarhoş mezesi gibi lafı yarım bırakmak

İzmir’de ikamet eden emekli Türkçe öğretmeni Yücel İzmirli’nin Böğürtlen Şeşbeş adlı Karşıyaka’da oturan bir şahıstan vaktiyle işiterek gönderdiği bir deyim. Böğürtlen Şeşbeş adı, ilk bakışta insanı şaşırtıyor. Takma ad değil Böğürtlen. 1932-2001 yılları arasında İzmir Karşıyaka’da yaşamış. Karşıyaka’nın maskotu biri. Sözü sohbeti sevilen bir insan. Yücel İzmirli’nin isteğim üzerine 17 Ekim 2016 tarihinde gönderdiği bilgi notuna göre; söyleşilerde, konferanslarda konuşmacı bir konuyu sonuca bağlamadan başka bir konuya geçerse, yani daldan dala atarsa Böğürtlen Bey ‘Sarhoş mezesi gibi lafı yarım bırakma!’ diyerek uyarıda bulunmuş. Herkesin, hoşuna giden bu söz Karşıyaka’da yaygınlaşmış, benzer durumlarda sıkça kullanılan bir deyim hâline gelmiş. Henüz İzmir sınırlarının dışına pek taşmamış.

Deyimin hareket noktası, mutfak kültürümüzün bir özelliğidir. Meyhanelerde içki masasında genellikle üç beş çeşit, meze denilen soğuk yemekler bulunur. Masada oturanlar, mezelerden azar azar yiyerek sohbetlerini mümkün merteye uzatırlar. Sohbetle geçirilen üç beş saatin sonunda mezelerden bir bölümü genellikle tabaklarında artar veya bilerek yarım bırakılır. Çünkü bekleye bekleye o mezede artık ne lezzet ne de tazelik kalır, bayatlar. Yenmeyecek hâle gelir. Deyime, “bir konudaki görüş ve düşünceleri tamamlamadan

diğer konularda söz söylemeye başlamak” anlamını verebiliriz.

Yararlanılan Kaynaklar

Aksoy, Ömer Asım (1988), Atasözleri Sözlüğü, 7.bs., 486 s., İnkılap Kitabevi. [2667 söz]

Aksoy, Ömer Asım (1991), Deyimler Sözlüğü, 6.bs., 457-1131 s., İnkılap Kitabevi. [5969 söz]

Albayrak, Nurettin (2009), Türkiye Türkçesinde Atasözleri, İstanbul, 1140 s., Kapı Yayınları:184. [18.838 söz]

Artun, Erman (2014), Ansiklopedik Halkbilimi/ Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Adana, 523 s., Karahan Kitabevi

Bilgin, Muhittin-Bilgin, A. Can (2014), Tanıklarıyla Deyimler Sözlüğü, 5 Cilt, İzmir, 2984 s., Yayın B. [21.000 dolayında söz]

Parlatır, İsmail (2007), Atasözleri Sözlüğü, Ankara, 574 s., Yargı Yayınevi. [5076 söz]

Parlatır, İsmail (2007), Deyimler Sözlüğü, Ankara, 963 s., Yargı Yayınevi. [10.349 söz]

Saraçbaşı, Ertuğrul (2010), Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü, 2 Cilt, İstanbul, 1324 s., YKY:3170. [13.126 söz]

Sinan, Ahmet Turan (2016), Türkçenin Deyim Varlığı, 2.bs., İstanbul, 536 s. Kesit Yayınları. [17.337 söz]

Tülbentçi, Feridun Fazıl (1977), Türk Atasözleri ve Deyimleri, 2.bs., İstanbul, 581 s. İnkılap ve Aka Kitabevleri. [17.440 söz]

TDK (1963-1982), Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, XII Cilt, Ankara, 4842 s., TDK Yayınları: 211.

TDK (2009), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, haz. Ş.H. Akalın, R. Toparlı, B.A. Tezcan, Genel Ağ: www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri. [2396 atasözü, 11.209 deyim]

TDK (2016), Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler, 5.bs., bas.haz. M.S. Kaçalın, Ankara, 494 s., TDK Yayınları: 279, 331. [5788 atasözü, 5674 deyim]

Yurtbaşı, Metin (2012), Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü, 10.bs., İstanbul, 704 s., ex.cel.lence.publishing.

Yurtbaşı, Metin (2012), Sınıflandırılmış Deyimleri Sözlüğü, 10.bs., İstanbul, 464 s., ex.cel.lence.publishing. [12.149 deyim]

Yoksul, Can (2013), Çorum Yöresi Sözlü Kültürü, Çorum, 686 s., Çorum Belediyesi Yayını.

KARAHANLILAR'DA ASLAN SEMBOLİZMİ VE ASLAN ADI

Prof. Dr. Remzi KILIÇ

LİON SYMBOLİSM AND LİON'S NAME İN THE KARAHANS ABSTRACT

As of today, the number of lions living throughout the world has considerably decreased. The lion, which has been seen as the symbol of dignity, power and dominance by many civilizations since the beginning of history, is known an animal that has been recognized by the Turks from the earliest periods. The lion, which had an important place in Turkish mythology, law and art, was used by many rulers in the time of the Karahanid State. In particular, states such as Karahanli, Ghaznavid, Seljuk, and Harzemshah, emerged after the falling of the Kök Türk State, used the lion widely in the names of monarchs, in the flags, in the coins and in the seals, in the art, architecture and literary works. The purpose of this article is to reveal themselves as the name of the rulers of lion in the State of the Karahanites, also called Aslankhs.

Keywords: The Karakhanids, Lion, Turkish Culture, Satuk Bugra Han, The Lions.

Giriş

Aslan, tarihi günümüzden on beş bin yıl öncesine kadar giden mağara resimlerinde ilk insanlar tarafından duvarlara çizilmiştir. Avrupa'daki aslan yataklarında yapılan incelemeler sonucu elde edilen fosillerden, aslana benzeyen en eski türlerin günümüzden 1. 8 milyon yıl önce meydana geldiği anlaşılmıştır. (O'BRIEN, MARTENSON, JANİCE, PAKER, HERBST vd., 1987: 114) Dünyada ilk gerçek aslanlar bundan 600. 000 yıl önce Avrupa, Orta Doğu, Hindistan, Afrika'nın çoğunda, Asya Kıtası boyunca ve Alaskada görülmüştü. (KAHAHANE E., 2006: 67) Avrupa'da görülen mağara aslanları günümüzdeki aslanlara nazaran % 25 daha büyüktü. Aristoteles'in de kendisinden bahsettiği bu türün M.Ö. 300-100

Özet

Dünya tarihi boyunca tüm dünyaya yayılmış bir vaziyette yaşayan aslanların sayısı bugün itibarıyla oldukça azalmıştır. Tarihin başlangıcından bugüne pek çok medeniyet tarafından asaletin, gücün, hâkimiyetin sembolü olarak görülen aslan, Türkler tarafından da daha ilk dönemlerden itibaren tanınan, bilinen bir hayvandır. Türk mitolojisinde, hukukunda, sanatında önemli bir yere sahip olan aslan, Karahanlı Devleti zamanında birçok hükümdar tarafından isim olarak kullanılmıştır. Özellikle, Kök Türk Devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Harzemşah gibi devletler aslanı, hükümdar isimlerinde, bayraklarında, sikke ve mühürlerinde, sanat, mimari ve edebi eserlerinde, yaygın olarak kullandılar. Bu makalede ki amaç; Kendilerine Arslanhanlar da denilen Karahanlılar Devletinde aslanın neden hükümdarlar tarafından isim olarak benimsendiğini ve ayrıca aslan ismini taşıyan hükümdarları ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Karahanlılar, Aslan, Türk Kültürü, Satuk Buğra Han, Arslanhanlar.

yılları arasında nesli tükenmiştir. İkinci aslan alt türleri kuzey ve güney Amerika'da görülmele birlikte bunların da tarih çağları içinde yok olduğunu biliyoruz. Tarih boyunca neredeyse dünyanın her yerine yayılan aslanlar günümüzde en çok Afrika kıtasında ve Hindistan'da olmak üzere sayısı ne yazık ki 200.000'lere kadar düşen bir oranda yok olma sürecine doğru ilerlemektedir (O'BRIEN, MARTENSON, JANICE, PAEKER, HERBST vd., 1987: 114).

Aslan kuvveti dolayısıyla tarih boyunca birçok kavmin sembolü olmuştur (DOLU, 2013: 35). Pek çok kültürde hayvanlar âleminin en güçlü yarattığı olarak görülen aslan büyük saygı görmüş, tanrı ve kahramanlarla özdeşleştirilmiş hatta bazı kültürlerde tapınılmıştır. Hint Mitolojisinde Vişnu'nun dokuz avatarından dördüncüsü, Mısır Mitolojisinde Savaş tanrıçası Sekhmet'in sembolü, Yakındoğu Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın yanı sıra Marduk, Ninib ve Nergal'in sembolüdür. Hristiyan inancında Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın sembolü olarak gösterilirken, Eski Ahit'te Yahuda ile özdeşleştirilmiştir. Hz. Yakup oğlu için: "Yahuda, bir aslan yavrusudur", sözlerini sarf etmiştir (ÖZTÜRK, 2016: 189).

Türklerin, Türkçe olan aslan adını kullanmaları, bu hayvanı tanıdıklarına, yani ya Türk ülkelerinde ya da Türklerin, hâkimiyet veya komşuluk dolayısıyla, sıkı münasebetlerde buldukları memleketlerde aslanın varlığına açık bir delildir. Esasen Türk mitolojisinde, sanatında ve hukukunda mühim bir yeri olması da, Türklerin onu daha İslamiyet'ten evvelki devirlerde tanımış olduklarını anlatabilir (KÖPRÜLÜ, 1978: 598; KÖPRÜLÜ, 2005: 101). Daha İslamiyet'in doğuşundan evvel, muhtelif zamanlarda Hindistan'ın kuzeyinde, Afganistan ve Horasan coğrafyalarında, çeşitli siyasi oluşumlar meydana getiren Türklerin aslanı bu bahsi geçen ülkelerde görüp öğrendikleri ve ona Türkçe ad verdikleri kolaylıkla tahmin edilebilir (KÖPRÜLÜ, 1978: 598).

Tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre, aslanın Türk kültüründe yeri son derece büyüktür. Aslan'ın Türk kültür ve tarihindeki izlerini milattan önceki çağlardan itibaren takip edebiliyoruz. M. S. 5. yüzyıldan sonra Türk toplulukları pek çok sınıflandırmaya tabi tutuldukları gibi (Tölös-Tarduş/ Tuğlu-Arslan Begli vs), bir de arslanlar ve börüler diye adlandırıldı-

lar. Doğu Türkleri kendilerini Börüler, batı Türkleri de Arslanlar olarak andılar ve Kök Türk Kağanlığı yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Türgiş, Karluk, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Harzemşah gibi Türk sülâleleri buna binaen arslan motifini ön plana çıkardılar ve bunun yaygınlaşmasına aracı oldular (GÖMEÇ, 2014: 43-44). Dünyanın en kuvvetli ve avcı milletlerinden birisi olan Türkler, bu hayvanlar şahunun adını kendilerine ad ve bazen unvan olarak seçmişlerdir. Tarihte adı; Arslan, Akarslan, Karaarslan, Alparslan, Kızılarslan adlı ve aslan ünvanlı sayısız Türk büyüğü vardır (KONYALI, 1951: 256-257). Tonyukuk'un ve ecdadının soy olarak aslan kökenli olduğu söylemi, Kutadgu Bilig'de hükümdarın güneşe benzetilmesi ve aslanın güneşin burcu olarak anılması, Karahanlı hakanlarına Aslan Han unvanı verilmesi (PARLA, 2016: 12), Gaznelilerin, Büyük Selçukluların bayraklarında aslan sembolü bulunması, Danişmentlerin, Artukluların, Akkoyunluların ve hatta Osmanlıların bazı bey ve hükümdarlarının paralarında aslan figürü basılması, hatta Mısır Türk hükümdarlarından Baybars'ın, aslanı arma olarak kabulü ve sarayının bahçe kapısının iki tarafına da birer aslan heykeli diktirmesi (KONYALI, 1951: 256-257). Türk tarihinde aslanın çokça kullanılan bir mefhum olduğunu bize göstermektedir. Günümüze ulaşan Türklere ait pek çok mimari, edebi, tarihi ve sanatsal eserde aslanın simgesel olarak kullanılışı aslanın Türk kültüründe çok önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

1. KARAHANLILARIN SOYU VE ASLAN EFSANESİ

Karahanlı Devleti için birçok farklı isim kullanılmıştır. Arslanhanlar, İlghanlar ve Buğrahanlar gibi (BANARLI, 1983: 218; TEKİNOĞLU, 2015: 189). Türkler, kendilerini bir kurt'un dünyaya getirmiş olduğu bir atanın soyundan gelenler olarak tanımlamaktadırlar. Karahanlılar ise kurt'un yerine arslanı koymaya başladılar (ROUX, 2011: 57). Her ne kadar bütün Türk halkları için elimizde kesin belgeler mevcut değilse de, hepsinin istisnasız bazı söylenceler oluşturdukları anlaşılıyor. Son merci olarak bu söylencelere başvurulur ve böylece açık bir şekilde üstünlüklerini kanıtlamaya ve o boyun kurucusunu doğrudan ya da dolaylı bir şekilde "Gök" ile ilişkilendirmeye çalışırlar, çünkü

kendisi göğün bir tezahürü veya bir elçisidir. Örneğin; Kırgızlarda, kendi boylarının kökenini boğaya ya da köpeğe dayandıran rivayetler bulunmaktaydı. Karahanlılarda ata, deve ve aslandı (ROUX, 2011: 52-53). Karahanlılar ailesinde Arslan adı, Buğra kadar yaygındır. Bu ailede çocuklara ısrarla Arslan adı verilmesi dikkati çeker. Bu çocuklardan birinin Satuk Buğra Han'ın kızı Alanur'la bir Arslan'ın izdivacından doğuşu efsanesi de bu bakımdan manalıdır. Satuk Buğra Han Tezkiresi'nden anlaşıldığına göre bunun sebebi Karahanlılar'ın İslam kahramanı Hz. Ali'ye karşı duydukları yakınlık ve hayranlık olmasıdır (BANARLI, 1983: 269). Hatta Karahanlılara ait çok önemli bir destan olan ve Türklerin İslamiyetten önceki dönemle İslami dönemi kültürel açıdan birbiriyle nasıl uyumlu hale getirdiklerini gösteren çok güzel bir örnek olarak kabul edilen Satuk Buğra Han Destanı Karahanlıların menşei ve aslanın bu toplum tarafından ne kadar önemsenen bir varlık olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Destandan bir bölüm alarak bunu ortaya koyabiliriz. Satuk Buğra Han bilindiği gibi Karahanlı Devleti'nin ilk Müslüman Türk hükümdarıdır. Onun soyunun bir aslan vasıtasıyla devam ettiği şeklindeki anlayış Satuk Buğra Han Destanı'nda şu şekilde ortaya konulmuştur: "Satuk Buğra Han'ın dört oğlu ve dört de kızı vardı. İkinci kızının adı Alanur'du. Alanur, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem gibi, Cebrail (a.s.) vasıtasıyla ağzına süzülen bir damla ışıktan gebe kaldı." Doğan çocuğun Üç asır evvelki İslam kahramanı Hz. Ali'nin oğlu olduğu anlaşıldı. Çocuğa, Seyyid Ali Arslan Han adı verildi". "Ancak bunu başka türlü anlatan mitler de vardır: Derler ki: Alanur, bir gün evinin önünde gözlerini kendisine dikmiş bakan bir aslan gördü. Dehşete düştü, alından inci tanesi terler boşandı ve bayıldı. Her ne olursa olsun doğan çocuk, Hz. Ali gibi, Allah'ın aslanıydı. Bu çocuk yedi yaşına geldiği zaman Alanur yine Buğra Han'lar soyundan bir Han'la evlendi. Bu izdivaçtan da Mehmed Arslan, Yusuf Arslan, Kızıl Arslan denilir, üç oğlu doğdu" (BANARLI, 1983: 269).

2. KARAHANLILARDA ASLAN ADI

Uygur devletinin 840 yılında Kırgızlar tarafından ortadan kaldırılmasından bir süre sonra başkentleri Kaşgar olmak üzere, Karahanlı Devleti

kurulmuştu (SEVİM, MERÇİL: 1995: 2).

Karahanlı Hükümdarlarının neden "Arslan" ismini aldıkları konusunda bilim insanları arasında farklı fikirler vardır. Bu görüşleri burada şöyle izah etmek mümkündür: Karahanlı beylerinin kullandığı başlıca iki unvan vardır: Bunlardan biri aslan, diğeri de buğradır. Devletin doğu kısmının hâkimi olan büyük kağan, "Arslan Kara Hakan" unvanını taşıyordu. Batı tarafının idarecisi ise yabgu olup, "Buğra Kara Hakan" diye adlandırılıyordu. Her iki hayvan ismi de (aslan ve buğra) aslında Karluk ittifakına dâhil büyük grupların ongunuydu. Buna binaen Çiğillerin sembolü aslan, Yağmaların ki ise buğraydı. Kara Hanlıların aslan unvanını kullanmalarının belki de en önemli sebebi, onların Türgiş-Karluk bakiyeleri olmalarındandır (PRITSAK, 1977: 252-253; GÖMEÇ, 2010: 32; GÖMEÇ, 2014: 42). Bilindiği gibi Karahanlı Devleti; Karluk, Yağma ve Çiğil Türk boyları tarafından kurulmuştur (SEVİM, MERÇİL: 1995: 2). Bu birinci görüş daha ziyade Omelyan Pritsak ve Saadettin Gömeç tarafından savunulmuştur. Bu konuda savunulan ikinci bir görüşe gelince: Faruk Sümer ve Reşat Genç tarafından savunulan bir düşüncedir bu. Buna göre, aslanın Karahanlı Devletini kuran Çiğillerin ongunu olduğunu ortaya koyan hiçbir delil yoktur. Dolayısıyla Karahanlılarda aslan isminin kullanımını ile ilgili olarak Uygur Devleti'ni ortadan kaldırarak kurulan Karahanlılar aynı dönemde yaşadıkları ve aynı kültür çevresine mensubiyetlerinden dolayı Beşbalık-Koçu Uygur Hakanlarının kullandıkları: "Aslan Han" terkinin alarak kullanmaya devam etmişlerdir. Ayrıca Bahaeddin Ögel'in bildirdiğine göre Kök Türk ve Uygur hükümdarlarının tahtları aslan motifli idi ve özellikle Uygurlarda Arslan Han unvanı da bununla ilgili bulunuyordu (SÜMER, 1999: 116; GENÇ, 2002: 82).

Burada; Neden Karahanlılarda aslan ismi yaygındır? sorusuna verilebilecek üçüncü bir cevap olarak yukarıda anlattığımız Satuk Buğra Han Efsanesi'nden yola çıkarak Karahanlıların, kendilerinin soy olarak bir aslandan geldikleri ile ilgili anlayışlarına dayandırmakta mümkündür.

KÜLBİLGE KADIR ARSLAN HAN: İlk Müslüman Türk hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın dedesidir (ABUDUKELİMİ, 2006: 64). Karahanlı sülalesinin bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadır Han'ın, 204/819 tarihinden itibaren Mâverâunnehir'de hüküm

sürdüğü bilinmesine karşılık, gerek saltanatı ve gerekse de faaliyetleri hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bilge Kül Kadir Han'ın iki oğlu Bazir Arslan ve Oğulcak Kadir Han ile Oğulcak zamanında Bazir Arslan'ın oğlu Satuk Buğra Kara Han, devletin kuruluş dönemindeki önemli isimlerdir (YÜKSEL, 2001: 74; TEKİNOĞLU, 2015: 61).

BAZİR ARSLAN HAN: Karahanlı Hükümdarı. İlk Müslüman Türk hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın babasıdır (ABUDUKELİMİ, 2006: 64; TEKİNOĞLU, 2015: 8, 63). Karahanlı hanedanının ilk kağanı Bilge Kül Kadir Han'dan sonra büyük oğlu Bazir Arslan Han büyük kağan sıfatıyla Balasagun'da, diğer oğlu Oğulcak Kadir Han'ın ise yardımcı kağan sıfatıyla Talas'ta ve Kaşgar'da hüküm sürdüğü kaydedilmektedir (ÖZAYDIN, 2001: 405).

BAYTAŞ ARSLAN HAN (SÜLEYMAN): Satuk Buğra Han'ın 956 yılı ölümünden sonra, yerine oğlu Musa Tonga İlig geçti. Onun çok kısa sürdüğü anlaşılın saltanatından sonra Satuk Buğra Han'ın öteki oğlu Baytaş Arslan Han, Karahanlı tahtına çıktı (ABUDUKELİMİ, 2006: 12; TEKİNOĞLU, 2015: 9). Abdülkerim'den sonra oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman) dönemi, İslâmiyet'in yayılması açısından önemlidir. Baytaş Arslan Han (Süleyman), gayri Müslim muhaliflerine karşı mücadele etmiş ve bütün Karahanlı Devletini İslam dairesi içine sokmayı başarmıştır. Nitekim 349/960'da, Karahanlılar'ın hâkim olduğu bölgelerde yaşayan Yağma, Karluk, Çiğil ve Tuhsı gibi Türk topluluklarından oluşan 200.000 çadırılık bir Türk topluluğu müslüman olmuştur (GENÇ, 2002: 9; YÜKSEL, 2001: 74).

EBÛ'L HASAN ALİ ARSLAN HAN: Baytaş'ın yerine geçen oğlu Ebû'l Hasan Ali (Arslan Han b. Baytaş) 388 yılı Muharrem sonlarında (Kasım 998) ölmüştür. Zamanı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Kaynaklar ondan "el-harîk" ve "eş-şehid" sıfatları ile bahsedişine bakılırsa onun da babası gibi yeni dini yaymak için savaşlar yaptığı ve bunların birinde ve yanarak şehit düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sikkelerden anlaşıldığına göre, Fergana bölgesinin Samanilerden alınması da onun zamanında olmalıdır (GENÇ, 2002: 10; SEVİM, MERÇİL: 1995: 2).

MANSUR ARSLAN İLİG: Karahanlı Hükümdarı Ali İlig Han'ın ölümü üzerine (1012/1013) yerine kardeşi Mansur Arslan İlig geçti ve kısa zamanda hanedanın en ünlü hükümdarlarından biri haline geldi. Hâkimiyet alanını alabildiğine genişletmiş olan Mansur Arslan İlig Han; Talas, Şaş, Tünhas, Binhas, Fergana, Özkent, Hocent ve Buhara'yı ele geçirdi (TAŞAĞIL, 2007: 130).

Doğu Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Sultan Gazneli Mahmut'un topraklarını paylaşmak üzere anlaşarak Horasan'a doğru saldırıya geçseler de, Belh civarında yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Panik içinde Maverâünnehir'e dönen Karahanlı ordusundan pekçok asker Ceyhun Nehri'ni geçerken boğuldu. Hatta zaferden sadece birkaç gün sonra Harzemşah hükümdarı Altun Taş, gazneli Mahmut'a bir tebrikname gönderince bu zafer haberini ne çabuk ve nasıl öğrendiğini sormuş, Harzemşah hükümdarı da; "Ceyhun Nehrin'de ki Karahanlı külahlarından öğrendik", cevabını almıştır. 1025 yılına gelindiğinde Gaznelilerle yapılan mücadeleler ve içerde cerayan eden taht kavgalarından yorulan Mansur Arslan İlig, hükümdarlıktan vazgeçerek tahtı yerini Yusuf Kadir Han'a bıraktı (TEKİNOĞLU, 2015: 68-70).

SÜLEYMAN ARSLAN HAN: Süleyman Han'la ilgili ilk bilgilerimiz onun 1025 yılından itibaren Yığın Tegin unvanı ile Maverâünnehir bölgesinin yönetiminde bulunmasıyla başlar. 1031 yılında daha Yusuf Kadir Han hayatta iken Beyhakî onun ismini Süleyman Buğra Tegin olarak zikrediyor. 1032 yılından itibaren Süleyman Arslan Han olarak anılmaktadır. Anlaşılın, Süleyman Han bütün bu unvanları bulunduğu mevkilere göre aşamayla kazanmıştır (TEKİNOĞLU, 2015: 75)

Yusuf Kadir Han'ın ölümünden sonra batıda meydana gelen olaylar sonucunda batıdaki toprakları İlig Han Nasr'ın çocuklarına intikal edince Yusuf Kadir Han'ın oğulları da doğuda hüküm sürmeye başladılar. Doğu Karahanlılar'ın ilk hükümdarı Yusuf Kadir Han'ın oğlu Şerefüddeve Arslan Han Süleyman 423-448 (1032-1056) yılları arasında hüküm sürdü. Onun zamanında Müslüman olmayan Türkler'le mücadele edildi. Kuzeydoğuda Yabaku, Basmil ve Çomullar itaat altına alındı. Balkaş ve Aral gölü yöresi bir müddet için de olsa Karahanlı hâkimiyeti altına

girdi. Bu mücadelelerin Karahanlılar lehine sonuçlanmasıyla Bulgar ve Balasagun arasında yerleşmiş olan 10.000 çadırlık göçebe Türk İslamîyet'i kabul etti (435/1044). Arslan Han Süleyman bu işlerle uğraşırken İlig Han Nasr'ın oğulları batıdaki toprakları ele geçirdiler. Arslan Han Süleyman ve kardeşleri ülkede huzur ve düzeni sağladıktan sonra iş birliği yapmaya karar vererek aynı yıl bir araya geldiler. Buna göre Süleyman Büyük Kağan sıfatıyla Balasagun ve Kaşgar'ı, kardeşi Muhammed (muhtemelen Kaşgarlı Mahmud'un dedesidir) Buğra Han sıfatı ile Talas ve İsficab'ı, diğer kardeşi Mahmud ise devletin en doğudaki eyaletini idare edecekti. Kardeşler Batı Karahanlılar'a karşı iş birliği yaparak Fergana'nın bazı topraklarıyla Özkent'i zaptettiler. Arslan Han Süleyman, 1056 yılında, kardeşi Muhammed'in topraklarına düzenlediği sefer sırasında esir düştü ve hapsedildi (ÖZAYDIN, 2001: 407). Bu tarihten itibaren de Karahanlı Devletinde iktidar önce Muhammed sonra ise İbrahim'e geçti. Dolayısıyla Arslan Süleyman Han'ın hâkimiyeti de bu şekilde kaybolup gitti.

II. İBRAHİM ARSLAN HAN: Doğu Karahanlı Devleti'nin hükümdarı olan I. İbrahim'in oğlu ve halefidir. II. İbrahim Han, Batı Karahanlılarında da sık sık görüldüğü üzere ülkesinde özellikle göçebe unsurların sebep olduğu iç karışıklıkları önlemekte güçlük çekmesi üzerine, Kara Hitaylardan yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu davet üzerine Balasaguna gelen Kara Hitaylar, bir daha bu şehirden çıkmamış ve böylece Balasagun Kara Hitayların başşehri olmuştur. Bu durumda, tamamen Kara Hitaylara bağlı bir duruma düşen İbrahim Han, Kaşgar'dan Doğu Karahanlı Devleti'ni idare etmek durumunda kalmıştır. Daha sonra (1141'de) Batı Karahanlıları Devleti de Kara Hitayların egemenliği altına girdikten sonra, 1158 yılında isyan eden Karlukları cezalandırmak için Batı Karahanlı hükümdarına yardım etmek üzere kendisinin Kür Han tarafından Maverâünnahir'e gönderildiği biliniyor. Bu olaydan sonra onun zamanı hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Kaynaklarda, onun hakkında -eş-şehid deyimi kullanıyor ise de, ne zaman ve nerede şehit düştüğünü belirlemek mümkün olmamıştır (TEKİNOĞLU, 2015: 108).

II. MUHAMMED ARSLAN HAN (1102-1130): Batı-Karahanlılar Devleti 'nin başında Sencer'in daha meliklik döneminde atadığı Arslan Han (II. Muhammed) bulunuyordu (SEVİM, MERÇİL: 1995: 211).

Sencer, yeğeni Muhammed Tegin'i (Arslan Han II. Muhammed B. Süleyman) Batı Karahanlıları hükümdarı olarak Semerkant'ta tahta çıkardı. Muhammed Arslan Han saltanatının ilk yıllarında öteki taht iddiacılarına karşı yerini ancak Sencer'in müdahaleleri ile koruyabildi. Kendisinin bilhassa Buhara'yı fevkalâde imar ettiğini, 12 bin kişiden meydana gelmiş olduğu anlaşılan hassa (mamlûk) ordusu ile muhtemelen gayrı-Müslim Kıpçaklara karşı savaşlar yaptığını ve bu yüzden de "gazi" sıfatıyla anıldığını biliyoruz. Bütün bunlara rağmen Batı Karahanlı devleti artık iyiden iyiye Selçuklu tabiiyetine girmiş bulunuyordu. Bu cümleden olarak onun sikkelerinde Sencer'in adı görüldüğü gibi, Sencer de kendisinden "naibimiz ve hudut memurumuz" olarak söz ediyordu (GENÇ, 2002: 22-23).

Arslan Han 1130 yılından önceki bir tarihte felç geçirince yerine oğlu Nasr Han'ı nâib tayin etti (ÖZAYDIN, 2001: 401). Bu sıralarda onun, muhtemelen daha bağımsız bir politika takibine meyletmesi yüzünden Sultan Sencer ile aralarının açıldığı anlaşılıyor. Nitekim Sultan Sencer Semerkant'ı zapt ederek devlet hazinesine el koydu ve Muhammed Arslan Han'ı da esir etti (M. 1130) (GENÇ, 2002: 22-23). Sencer, onun kızı Terken Hatun ile evliydi. Arslan Han kızının yanında Belh şehrinde öldü (SEVİM, MERÇİL: 1995: 211).

İBRAHİM KÜÇ (GÜÇLÜ) ARSLAN HAN (1178-1204): Batı Karahanlı Hükümdarı Mesud Han'ın 1178 yılında ölümüyle yerine yeğeni IV. İbrahim b. el-Hüseyn Han hükümdar oldu. Adına bastırılmış sikkelerden anlaşıldığına göre İbrahim, Arslan Han ve Küç (Güçlü) Arslan Han unvanlarını kullanmıştır. Zamanında bazı önemli bilimsel faaliyetlerin yapılmış olması bir yana bırakılırsa faaliyetleri hakkında hemen hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Sikkelerinden anlaşıldığına göre 600 (1203-1204) yılında ölmüş olmalıdır. Küç Arslan Han'ın oğlu Osman Han, Batı Karahanlıları'nın son hükümdarıdır (1204-1212) (GENÇ, 2002: 25).

BEGEÇ ARSLAN TİĞİN: Yapılan büyük bir savaşta Yabaku topluluğunun başı Büke Budraç'ı tutsak alan Karahanlı şehzadesidir. Bu başarısından dolayı ona Gazi ünvanı da verilmişti (SÜMER, 1999: 125).

SONUÇ

Karahanlı hükümdarları Aslan ismini çok yaygın olarak kullandılar. Öyle ki Karahanlı Devleti için Arslanhanlılar ifadesi dahi kullanılmıştır. Karahanlı Devletinde aslan isminin neden bu kadar yaygın olarak kullanıldığı hususunda farklı görüşler vardır. Bu görüşlerin birinde Karahanlı Devletini kuran Türk boylarından biri olan Çiğil Türk boyunun aslanı bu boyun ongunu olarak seçmelerinden dolayı Karahanlı hükümdarlarının bu ismi aldıkları şeklindedir. Diğer bir görüş ise Karahanlı Devleti, Uygur Devletinin bir devamıdır. Aslan isminin, Uygurların Beşbalık-Koçu hükümdarları tarafından bir unvan olarak kullanıldığı ve dolayısıyla Karahanlıların da onlardan etkilenecek aslan ismini aldıkları şeklindedir.

Aslında üçüncü bir görüş olarakta: Türklerin, kendilerinin efsanevi olarak bir kurdun soyundan geldikleri anlayışına karşın, Karahanlıların, Saltuk Buğra Han Destanına dayanarak kendilerinin bir aslanın sulbünden geldiklerine inanmalarınıdır.

Karahanlı Devletinde; Bilge Kül Kadır Han, Bazir Baytaş Arslan Han, Ebû'l Hasan Ali Arslan Han, Mansur Arslan İlig, Süleyman Arslan Han, II. İbrahim Arslan Han, II. Muhammed Arslan Han, İbrahim Küç (Güçlü) Arslan Han gibi hükümdarlar ve hatta Karahanlı tiginlerinden birisi olan Begeç Arslan Tigin isimlerinde Arslan (Aslan) olan Karahanlı hükümdarları olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKLAR

ABUDUKELİMİ, Bumairimu, *Uygur Türklerinin Dinî İnanışları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.*

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.*

DOLU, Şükrullah, *Aslan Kral Değildir, Hayat Yayınları, İstanbul, 2013.*

GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.*

GÖMEÇ, Saadettin, "Kara Ünvanı ve Karahanlıların Menşei Üzerine", *History Studies, C. II, 2010, s.*

31-35.

GÖMEÇ, Saadettin, *Türk Tarihinden İzler II, Berkan Yayınevi, Ankara, 2014.*

KAHAHANE, Elizabeth, "The Lion of Keanakolu", *Hohonu: A Journal of Academic Writing for the University of Hawai'i at Hilo / Hawai'i Community College, (Vol. 6), 2006, s. 67-74.*

KONYALI, İsmail Hakkı, "Arslan ve Türkler", *Tarih Hazinesi, Ülkü Kitap Yurdu, S. 5, 15 Ocak 1951.*

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Arslan", *MEB İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. I, İstanbul, 1978, s. 598-609.*

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.*

O'BRIEN, Stephen J., MARTENSON Janice S., PAEKER Craig, HERBST Lawrence vd., "Biomedical Genetic Variation in Geographic Isolates of African and Asiatic Lions", *National Geographic Research, S. 3 (1), 1987, s. 114-124.*

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Karahanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 24, 2001, s. 404-412.*

ÖZTÜRK, Özhan, *Dünya Mitolojisi, Nika Yayınevi, Ankara, 2016.*

PARLA, Canan, "Diyarbakır Surlarının Artuklu Dönemi Figürlü Kabartmaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 33, Kasım 2016, s. 1-23.*

PRİTSAK, Omelyan, "Kara-Hanlılar", *MEB İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. 6, İstanbul, 1977, s. 251-273.*

ROUX, Jean Paul, *Eski Türk Mitolojisi, BilgeSu Yayınları, Ankara, 2011.*

SEVİM, Ali, MERÇİL Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.*

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul, 1999.*

TAŞAĞIL, Ahmet, "Özkent", *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, İstanbul, 2007, s. 129-131.*